

## ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

### *Αἱ «Εὐλογίαι» τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ.*

Θὰ πραγματευθῶ κυρίως τὰς συμβολικὰς παραστάσεις τὰς ἐπὶ τῶν πηλίνων φιαλιδίων τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα «εὐλογίαι» τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Πρόκειται περὶ τοῦ Αἰγυπτίου Μηνᾶ, λέγω δὲ τοῦτο διότι ὑπῆρξαν ἕξ ὁμώνυμοι ἅγιοι. Ὁ Cl. Ganneau π. χ. ἀποδίδει εἰς τὸν Αἰγύπτιον Μηνᾶν ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν Ἀλγερίᾳ<sup>1)</sup> ἀναφέρει δὲ καὶ ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἰς τὴν Κ/λιν. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ἁγίων ὑπὸ τὴν μορφήν γενικῆς πτώσεως Minne. Δὲν φαίνεται τίνος γένους εἶνε. Ἔπρεπε τὸ ne νὰ ἦτο nae. Ὁ δὲ ἐν Βυζαντίῳ, κατὰ τὸ πρόστασιον Ψαμαθεῖα, ναὸς ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν Μηνᾶν, ὅστις εἶχε συμβιβάζῃ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς τῷ 235 καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ὄστα μετεκομίσθησαν εἰς Βυζάντιον μετὰ τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων Εὐφημίου καὶ Ἑρμογένους. Ὑπῆρξε κατὰ 60 ἔτη προγενέστερος τοῦ Αἰγυπτίου καὶ ἴσως ἢ ἀλγερινῆ ἐπιγραφῆ, οὗσα τοῦ 474, ν' ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν Μηνᾶν, διότι παρὰ τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ καὶ τὸ τοῦ Εὐφημίου.

Ὁ ἰδικὸς μας Μηνᾶς κατήγετο ἐξ Αἰγύπτου καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς πόλεως Νικίου, γνωστῆς ἀπὸ τὸν χρονογράφον Ἰωάννην καὶ σημειουμένης εἰς τὸν μωσαϊκὸν χάρτην τῆς Μαδηβᾶς. Ὁ Ἅγιος Μηνᾶς ἦτο στρατιώτης εἰς τὸ τάγμα τῶν Ρουτιλλιανῶν σταθμεῖον εἰς τὴν Φρυγίαν. Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἔφηβος ἀκόμη, ἐμαρτύρησεν ἀποτιμηθεὶς τὴν κεφαλὴν (296 μ. Χρ.) εἰς τὸ Κοτύαιον. Εἶχεν ἐκφράσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του εἰς ὁμόφρονάς του νὰ ταφῇ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ πράγματι εὐσεβεῖς φίλοι του συνέλεξαν τὸ σκῆνος του καὶ τὸ μετεκόμισαν εἰς τὴν Κυθηναϊκὴν, ὅταν μέρος τοῦ λεγεῶνος τῶν Ρουτιλλιανῶν μετετέθη εἰς τὴν ἀφρικανικὴν ταύτην ἐπαρχίαν. Ἐκεῖθεν ἐπὶ καμήλων μετέφερον τὰ λείψανα τοῦ Μηνᾶ εἰς τὴν

<sup>1)</sup> Τὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Cagnac ἐπὶ τῇ βάσει πιστοτύπου (estampage) ἀνακαλυφθεῖσαν ἐν Κέρβετ ἐλ Μᾶ ἐλ Ἀβιοῦ ἔχουσαν οὕτω : in hoc loco sunt memorie sanctorum martirum Laurenti, Ipolitī, Eufimia, Minne et de Cruce Domini. Cf Cl. Ganneau, «Recueil d' Arch. Orient». t. II σελ. 180—9.

Αἴγυπτον. Ἄλλ' ὅτε ἔφθασαν εἰς τὴν Μαρεώτιδα λίμνην πλησίον πηγῆς, ἢ κάμηλος ἐκάθισεν αἴφνης καὶ ἐπέμεινε ἀκίνητος. Οἱ κρημισταὶ ἀντελήφθησαν τότε ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ θέλησις τοῦ Ἁγίου καὶ ἔθαψαν ἐκεῖ εἰς κρύπτην τὰ λείψανα. <sup>1)</sup> Γρήγορα τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς ἀπεδείχθη θαυματουργόν. Ἐκτίσθη ἐκκλησία καὶ ἠὺπρεπίσθη ἡ κρύπτη. Ἡ φήμη τῶν θαυμάτων τοῦ Μηνᾶ μὲ τόσον ραγδαίαν ὁρμὴν ἠΰξησεν εἰς ἔντασιν καὶ ἔκτασιν, ὥστε ὀλόκληρος συνοικισμὸς ἐκ μονῆς, ξενῶνος, κοιμητηρίου καὶ ἐξαρτημάτων ἐκάλυψε τὸν χῶρον, θησαυρὸς δὲ ἀξιόλογος εἰσέρρευεν εἰς τὸν κορβανᾶν τοῦ ἡγουμένου. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου (395—408) ἐκρίθη ἀνεπαρκῆς ὁ ναὸς καὶ τὰ ἄλλα ἰδρύματα καὶ τότε, ἐντολῇ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου, ἐκτίσθη μεγάλη βασιλικὴ συνεχομένη μὲ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν, μήκους 60 μ. καὶ πλάτους 28, εἰς τὴν ὁποίαν διετέθη ἀφειδῶς τὸ μάρμαρον. Ἐπεξετάθησαν οἱ ξενῶνες καὶ τὸ κοινόβιον, ἄλλαι μικρότεραι βασιλικαὶ ἰδρύθησαν καὶ τὰ πάντα μὲ ἡγεμονικὴν ἀνενεώθησαν μεγαλοπρέπειαν. Ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου ἐκορυφώθη κατὰ τὸν Ε΄. καὶ ΣΤ΄. αἰῶνα. Καὶ ὡσὰν ὁ Νεῖλος νὰ ἐξέχυσεν αὐτὴν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἐλατρεύθη εἰς Σαλαμίνα, Σμύρνην Κρήτην, Δαλματίαν, Ρώμην, Γαλατίαν, Παλαιστίνην καὶ Λιβύαν. Εἰς τὴν Ρώμην ἐμπορικὸν σωματεῖον Ἀλεξανδρινῶν ἤγειρεν εἰς τὸν Μηνᾶν τοῦτον ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὅστίας ἐπὶ Πάπα Πελαγίου Β΄. (588). Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι του, ὅπου καὶ πολλὰ θαύματα αὐτοῦ ἀναφέρονται. Ἐπίσης διετέλεσεν ὁ πολιοῦχος τῶν Τιάνων, ὅπου μέχρι τῆς ἐκρίζωσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (3 Σεπτ. 1923) ὁ καθεδρικός ναὸς ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι του καὶ ἐνεῖχεν ἀρχαίαν τοῦτου εἰκόνα ἐπίππου. Καὶ εἰς τὸ Σπάλατον τῆς Δαλματίας ὑπῆρχε ναὸς αὐτοῦ, ὅθεν διεσώθησαν ἐπιγραφαὶ καὶ φιαλίδια.<sup>2)</sup> Εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν τῆς Σμύρνης ἀπέκειτο χειρόγραφον τῆς βιογραφίας τοῦ ἁγίου, πολλαὶ δὲ παραδόσεις περιέβαλλον τὸν ἑορτασμόν του, ὅστις, ὡς γνωστόν, γίνεται τὴν 11/24 Νοεμβρίου.

Κατὰ τοὺς Ε΄ καὶ ΣΤ΄ αἰῶνας ἡσχολήθη καὶ ἡ τέχνη μὲ τὸν ἅγιον τῆς Μαρεώτιδος. Εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον ἀπόκειται πυξὶς ἕξ ἐλεφαντόδοντος μετὰ πολὺ καλῶς ἐξεργασμένων παραστάσεων τῆς ὁμολογίας (Σχ. 1),

<sup>1)</sup> Τὴν παράδοσιν διέσωσεν ὁ *Tillemont* (Mem. t. V σ. 758. Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτου χειρόγραφον ἀνεῦρεν ὁ *Leclercq* εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων (fonds Gr. 10.0 fol 140). Ὁ *Blant* εὔρεν αὐτὴν εἰς λατινικὸν χειρόγραφον ὅπου ἀναφέρεται μίᾳ μόνῃ κάμηλος. (Sarcophages d'Arles. Paris 1878 σ. XII).

<sup>2)</sup> Bull. di Arch. e Stor. Dalmat. t. XXII σελ. 8. εἰκ. 1. t. XXIV σελ. 95.

τοῦ μαρτυρίου (Σχ. 2) τοῦ τάφου (Σχ. 3) καὶ τῆς λατρείας του (Σχ. 4). Τότε ἤκμασε καὶ ἡ βιομηχανία τῶν πηλίνων «εὐλογιῶν», τὰς ὁποίας ἡ Μονὴ διένεμεν εἰς τοὺς προσκυνητὰς καὶ τῶν ὁποίων μέγα πλῆθος ἀνευρίσκεται εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις ἔθηκε τέρμα πρὸ τῶν μέσων τοῦ Ζ'. αἰῶνος εἰς τὴν ἀνθηρότητα ταύτην. Ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ἡ ἀπέραντος ἐκείνη μαρμαρόπολις τῆς ἐρήμου ἐχρησίμευσεν ὡς λατομεῖον ἐτοιμῶν ζεστῶν λίθων, ἕως οὗ κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα ὁ μουσουλμᾶνος διοικητὴς Ἀλεξανδρείας ὠργάνωσε συστηματικὴν τὴν σύλησιν. Ἐκτοτε μόνοι οἱ Βεδουῖνοι τῆς Βεχέρας κατασκηνώνουν ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Ἀμποῦ Μνᾶ. Εἰς τὰ 1905 ὁ C. M. Kaufmann ἀνέσκαψεν ἐντελῶς τὸν χώρον δόλοκληρον, ἔφερεν εἰς φῶς πλῆρες τὸ σχεδιάγραμμα τῆς ἀγιουπόλεως, ἀπεκάλυψε τὴν κρύπτην καὶ τὰ φρέατα, τὸ βαπτιστήριον, τὰς βασιλικὰς, τὸ κοινόβιον κλπ. κλπ. καὶ ἐξέδωκεν εἰς μέγα καὶ πολυτελὲς σύγγραμμα<sup>1)</sup> τὴν ἐκθεσιν τῶν ἐργασιῶν του ἐκείνων.

Αἱ «εὐλογίαι» εἶνε πῆλινα μικρὰ φιαλίδια πλατυσμένα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτίθετο ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀγιάσματος καὶ ἐνίοτε ἔλαιον ἀπὸ τῆς ἐνώπιον τῆς κρύπτῃς κανδήλας. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὰ φιαλίδια ταῦτα δὲν ἦσαν, ὅπως γενικῶς νομίζεται, ἀπλῆ ἀναμνήσεις τοῦ προσκυνηματος. Τὰ ἔφεραν ἐγκόλπια περιάπτα οἱ προσκυνηταί, τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀσθενείας. Τὸ συμπεραίνω ἐκ τοῦ μικροῦ των μεγέθους καὶ ἐκ τῆς μεγάλης των πλατυνσεως. Ἐχομεν τὴν μαρτυρίαν Θεοδώρου τοῦ Κύρου, ὅστις ἤκουσε τὸν δαίμονα νὰ τοῦ λέγῃ «θὰ σ' ἐξηφάνιζα, ἀν δὲν σ' ἐγνώριζα ὑπὸ τὴν προστασίαν πολλῶν μαρτύρων»<sup>2)</sup> τοῦτο δὲ διότι ἔφερε περιάπτα. Εἰς τὸ μαρτύριον Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου ἀναγινώσκομεν: «Πολλοὶ δὲ τῶν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ χριστιανῶν εἰσήρχοντο πρὸς αὐτὸν προσπίπτοντες καὶ καταφιλοῦντες αὐτοῦ τὰ δεσμὰ καὶ ἀξιοῦντες εὔξασθαι ὑπὲρ αὐτῶν καὶ δοῦναι

<sup>1)</sup> *Carl Maria Kaufmann, Der Menastempel und die Heiligtümer von Karm Aba Mina in der ägyptischen Mariütwüste. Frankfurt. 1902. Μετάφ. γαλλικὴν τῆς Δδος Hartmann «La découverte des Sanctuaires de Ménas dans le desert de Maréotis» ἐξέδωκεν ἡ Sté d'Arch. d'Alexandrie. Ὁ κ. Kaufmann ἔγραψεν εἰς εἰδικὴν μονογραφίαν περὶ τῶν «εὐλογιῶν» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ikographie des Menasampullen mit besonderer Berücksichtigung der Iunde in der Menasstadt nebst einem einführenden Kapitel über die neuentdeckten nubischen und äthiopischen Menastext. Mit über hundert Abbildungen. Cairo F. Diemer 1910.*

<sup>2)</sup> *W. Smith & S. Cheetham, «Dict. Antiq. Chrét.»*

αὐτοῖς εὐλογίαν τινὰ εἰς φυλακῆριον αὐτῶν. Τοῦ δὲ μάρτυρος ἀπαναινομένου τὰ τοιαῦτα, αὐτοὶ κηρὸν ἐπιβάλλοντες τοῖς δεσμοῖς αὐτοῦ καὶ ἐκτυποῦντες εἰς εὐλογίαν ταῦτα ἐκομίζοντο »<sup>1)</sup> Εἰς δὲ τὸ μαρτύριον τῆς Γολινδοῦχ ἀπαντῶμεν τὰ ἐξῆς: «Ὅθεν ὁ τῆς μεγαλοπρεποῦς μνήμης Ἀριστόβουλος αἰτήσας εἰσηλθὲν εἰς τὸ φρούριον ἐκεῖνο καὶ ἔλαβεν εὐλογίας χάριν ἐκ τῶν περικειμένων αὐτῇ ἀλύσεων.»<sup>2)</sup> Οἱ προσκυνηταὶ ἦσαν καὶ εἶνε γενναϊόδωρος, ἀλλ' ὁ νόμος τοῦ *do ut des* εἶνε αἰώνιος. Ἐδιδαν, ἀλλὰ ἤθελαν καὶ νὰ συναποφέρωσι κάτι. Ἀνέκαθεν εἰς ὅλα τὰ προσκυνήματα ἔδιδαν κάποιον ἰδιάζον καὶ θαυματοργὸν ἐνθύμιον. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας (Δ'. αἰῶν) λέγει ὅτι ἐπεσκέφθη τὸ Σινᾶ<sup>3)</sup> καὶ «τῇ ἔδωκαν μῆλα παραγόμενα ἐκεῖ εἰς τὸ ὄρος καὶ λεγόμενα εὐλογίαι», ὅτι δὲ τινὰ φιαλίδια περιεῖχον ἔλαιον φαίνεται ἀπὸ τὸ ράμφος των (Σχ. 5) Εἰς φιαλίδια τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀναγινώσκεται «εὐλογία Κυρίου» καὶ «εὐλογία τῶν Ἁγίων τόπων».

Ἐπειδὴ εἰς τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸν Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπάρχουν πολλαὶ ποικιλίαι αὐτῶν, ἔγραψαν ἐρμηνεῖαν τῶν ἐπ' αὐτῶν συμβολικῶν παραστάσεων οἱ ἐκεῖ ἀρχαιολογήσαντες Dutilh καὶ Blonfield ἔπειτα δὲ οἱ Kaufmann, Leclercq, Νεροῦτσος<sup>4)</sup> καὶ ἄλλοι. Ἐμελέτησα ὅλας σχεδὸν τὰς ποικιλίας καὶ δυστυχῶς δὲν κατώρθωσα πάντοτε νὰ συμφωνήσω πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν πλείστων. Ἀκριβῶς τὰς ἀπορίας μου αὐτὰς θὰ ὑποβάλω εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου.

Ἡ συνηθεστάτη κόσμησις τῶν φιαλιδίων εἶνε ἡ ἐξῆς: Στέφανος δάφνης περιβάλλει ὄρθιον τὸν Μηνᾶν ἐν στολῇ στρατιωτικῇ (Σχ. 6) ἀσκεπῆ καὶ τὰς χεῖρας ἔχοντα τεταμένας ὀριζοντίως. Περὶ τὴν κεφαλὴν του, ἔστεφανωμένην ἢ οὐ διὰ δόξης ἀναγινώσκεται Ὁ ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ ἢ ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ἢ τι παρεμφερές. Συχνὰ ἡ ἐπιγραφὴ περιτρέχει τὸ πεδίον τῆς εἰκόνας. Ἐκατέρωθεν τῶν ἰσοδῶν δύο κάμηλοι κάθηνται. Εἶνε τὸ ἀναπόφευκτον συμπλήρωμα τῆς παραστάσεώς του ὅταν εἶνε ὄρθιος.

Ἡ στάσις αὐτῆ τῶν τεταμένων χειρῶν δὲν εἶνε προσευχῆς, ὅπως δια-

<sup>1)</sup> Α. Π. Κεραμέως, «Ἀνάλ. Ἱεροσολ. Σταχυολ.» τόμ. 4 σ. 144—5.

<sup>2)</sup> Α. Π. Κεραμέως, Ἐνθ' ἀν. σ. 156.

<sup>3)</sup> Peregrinatio S. Silviae. Ἐκδ. Gamurini. Rome. 1888 σ. 8. ἔνθα λέγει «lecto ergo ipso loco omnia de libro Moysi et facta oblatione ordine suo, hac sic communicationibus nobis, jam ut exiremus de ecclesia, dederunt nobis presbyteri loci ipsium eulogias id est de pomis quae in ipso monte nascitur».

<sup>4)</sup> Dutilh & Blonfield «Bull. Soc. Arch. d'Alex.» No 6 Nouv. Série. t. I τεύχ. 1 σ. 38—55.

τείνονται ἔλοι, ἀλλὰ ἐνδεικτικὸν μαρτυρίου, ὑπενθυμίζουσα τὸν Σωτῆρα ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, ἡ ὅλη δὲ παράστασις εἶνε ἀντίγραφον τοῦ μαρμαρίνου συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐκόσμηε τὸν τάφον τοῦ Μηνᾶ καὶ τὸ ὁποῖον ἐσώζετο μέχρι τοῦ Ι΄ αἰῶνος κατὰ τι ἀραβικὸν χειρόγραφον μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère<sup>1)</sup> οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι διέσωσε ταύτην καὶ ἡ πυξίς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (Σχ. 1, 2.). Ὁ Μηνᾶς, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἔχει τὰς χεῖρας ἀνατεινομένας πρὸς οὐρανὸν καὶ ὅταν εἶνε ἐφιππος καὶ ὁ ἵππος τρέχει. Βέβαια δὲν προσεῦχεται ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ζωηρᾶς κινήσεως. Εἰς τὸ μαρτύριον τῆς μάρτυρος Γολινδοῦχ λέγεται σαφῶς. «Ὡς οὖν ἐμβληθεῖσα εἰς τὸν λάκκον ἔστη ἐν μιᾷ γωνίᾳ καὶ τὰς χεῖρας διαπετάσασα καὶ ὄλη σταυρὸς γεγυῖα καὶ τὸ ὄμμα τείναςα πρὸς τὸν Θεὸν ἀκλινῶς»<sup>2)</sup>).

Ὁ Gayet εἰς τὸ βιβλίον του «L' Art Copte» ἀντὶ καμῆλων εἶδε δελφίνας, δράκοντας, ὄφεις καὶ ἀποδίδει τὸ φιαλίδιον εἰς τὸν Ἁγ. Γεώργιον, ἂν καὶ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν παραθέτει ἀναγράφει εὐκρινῶς «ὁ ἅγιος Μηνᾶς»!

Ὡς γνωστὸν ὁ Gayet ἐζήτησε νὰ πραγματευθῆ περὶ κοπτικῆς τέχνης, ἣτις οὐδέποτε ὑπῆρξεν. Οἱ Κόπται, Ἰθαγενεῖς χριστιανοὶ τῆς Αἰγύπτου, ἦσαν καὶ ἀπέμειναν χειρῶνακτες ἀνεπίδεκτοι τεχνικῆς ἀντιλήψεως ἐκτελοῦντες ἑλληνικὰ σχέδια μὲ ἀπαράμιλλον χυδαιότητα. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῶν φιλολογίᾳ ἀποτελεῖται ἀπὸ μεταφράσεις τῶν κατ' ἐκλογὴν χειροτέρων ἑλληνικῶν χειρῶν, ῥαφῶν. Ἀλλὰ μήπως καὶ ὁ σοφὸς Sauley δὲν ἐπεχείρησε νὰ δημιουργήσῃ ἑβραϊκὴν τέχνην καὶ σήμερον σοφοὶ Εὐρωπαῖοι δὲν ἔξυμνοῦν τὴν . . . . τουρκικὴν τέχνην;<sup>3)</sup> Ταῦτα λέγω διὰ τὴν πλάνην παρ' ἡμῖν ὅτι πᾶν εὐρωπαϊκὸν εἶνε καὶ ἀλάθητον.

Τὰ τῆλινα αὐτὰ ἀγγεῖα εὐρίσκονται συχνὰ τόσον τριμμένα, ὥστε δύσκολα κανεὶς διακρίνει τὰς λεπτομερείας τῶν παραστάσεων, ὅταν δὲ καὶ ἔχη ἔμπρός του ἓνα μόνον δεῖγμα εἶνε εὐκόλον ν' ἀπατηθῆ. Οὕτως ὁ E. Birch<sup>4)</sup> ἐξέλαβε τὸν Μηνᾶν ὡς Ἀρποκράτην. Εἶνε γνωστὸς ὁ θεὸς αὐτὸς τῆς σιωπῆς, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς τὸ αἰγυπτιακὸν πάνθεον<sup>5)</sup>).

<sup>1)</sup> Notices et extraits de la Bibliothèque du Roi. t. IV σ. 443. «Ἑλληνιον» Κάϊρον. Τεύχος Ζ' σ. 32.

<sup>2)</sup> A. Π. Κεραμέως, Ἐνθ' ἂν. σ. 159.

<sup>3)</sup> G. Arvanitaki, Notes sur la civilisation turque. Genève 1918.

<sup>4)</sup> Archäologische Zeitung 1852 σ. 223 ἀρ. 5.

<sup>5)</sup> Πάντες οἱ φαραωνικοὶ θεοὶ ἦσαν προσωποποιήσεις τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἡλίου. Ἐντεῦθεν ἑκάστος παρίστατο εἰς βρεφικὴν, ἀνδρικήν καὶ γεροντικὴν ἡλικίαν. ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὴν ἀνατολήν, τὴν μεσουράνησιν καὶ τὴν δύσιν. Ὡς σύμβολον τῆς παιδικῆς; ἡλικίας τοῦ θεοῦ ἐτίθετο εἰς αὐτὸν πλεξίς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου καὶ ὁ

Εἶνε ἀληθές ὅτι εἰς μίαν στήλην φαραωνικὴν τοῦ Μουσείου Καΐρου βλέπομεν τὸν Ὄρον—παιδίον νὰ πατῆ ἐπὶ κροκοδείλων καὶ νὰ σφίγγῃ εἰς ἀποπνιγμὸν ὄφεις καὶ ἄλλα φανταστικά ἔρπετά. Ἀνάλογον δὲ χριστιανικὴν παράστασιν εὔρεν ὁ Νεροῦτσος εἰς κατακόμβην τοῦ Καρμουῆ (Σχ. 7, 8,) ὅπου ὁ Χριστὸς πατεῖ ἐπὶ δύο θηρίων<sup>1)</sup> κατὰ τὸ τῶν Ψαλμῶν «ἐπὶ ἄσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ καὶ καταπατήσῃ λέοντα καὶ δράκοντα». Ἐπίσης εἰς τρίπτυχον ἐλεφάντινον τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης (Σχ. 9), εἰς λυχνίαν εὐρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Rossi ἐν Ρώμῃ τῷ 1867, εἰς ἄλλην εὐρεθεῖσαν ἐν Ἀκχμὶν τῆς Αἰγύπτου (Σχ. 10) καὶ τρίτην ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀποκειμένην εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ κ. Fernandez Guerra y Orbe ἐν Μαδρίτῃ καθὼς καὶ γαλατικὴν εὐρεθεῖσαν εἰς Ὀρλεανς (Σχ. 11). Αἱ δυσδιάκριτοι ὁμως κάμηλοι τοῦ Μηνᾶ κακῶς συνεσχέτισθησαν πρὸς τὴν παράστασιν ἐκείνην, διότι ὁ Μηνᾶς δὲν ποδοπατεῖ αὐτάς, ἀλλὰ τὰς ἔχει ἑκατέρωθεν τῶν ποδῶν του, ἴσταται ἐν μέσῳ αὐτῶν. Καὶ ὁ Rossi εἶχεν ἐκλάβει τὸν τοιοῦτον Μηνᾶν ὡς Δανιήλ, διότι ἐξέλαβε τὰς καμήλους ὡς λέοντας. Κατόπιν ὁμως ἰδὼν θυγὲς δεῖγμα εἰς τὴν Φλωρεντιανὴν ἐπηνώρθωσε τὴν πλάνην του.<sup>2)</sup>

Ἡ περιβάλλουσα τὴν παράστασιν ἢ καὶ ἐπιγραφὴν (Σχ. 5<sup>bis</sup>) δάφνη εἶνε τὸ γέρας τοῦ ἄθλου, τῆς μαρτυρικῆς ὁμολογίας, σύμβολον εἰλημμένον ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐθνικῶν. Ἡ Ἀγ. Ἀγάθη εἶπεν εἰς τοὺς βασανιστάς της: «ἐὰν μὴ κατασχίσῃτε τὰς σάρκας μου οὐ μὴν εἰσελεύσομαι ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ τοῦ στεφάνου δάφνης ἰσῶν μαρτύρων».

Ἡ δὲ περιβάλλουσα τὴν κεφαλὴν τῶν ἁγίων κυκλικὴ δόξα εἶνε καὶ αὐτὴ φαραωνικῆς προελεύσεως σύμβολον. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὄρου προβάλλεται ἐπὶ τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου Ρᾶ, ὅστις εἶνε ὁ πατὴρ του καὶ πατὴρ θεῶν καὶ βασιλέων. Ἐπὶ θραύσματος αἰγίδος φαραωνικῆς εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβοιτς τοῦ Ἐθνικοῦ μας Μουσείου, (Σχ. 12) ἀναδίδεται ὁ Ὄρος ἀπὸ ἄνθους λωτοῦ. Φορεῖ χιτῶνα ὅστις καλύπτει τὰς χεῖράς του, διὰ τῆς ἀριστεραῆς δὲ κρατεῖ τὸν φαραωνικὸν σταυρὸν ἀπὸ τοῦ κάτω ἄκρου καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν φέρει δόξαν. Ἐκατέρωθεν δύο ἱεροὶ ἰέρακες. Ἡ παράστασις κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ἐντελεῶς χριστιανικῆς εἰκόνας.

---

δάκτυλος εἰς τὸν στόμα, διότι τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν βρεφῶν κατὰ τὴν ὀδοντοφυίαν. Ἐντεῦθεν οἱ βρεφικοὶ θεοὶ ἐξελήφθησαν ὡς εἰς θεὸς τῆς σιγῆς. Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἁγίους μὴ ὑπάρξαντας. Οὕτως ὁ καρδινάλιος Forraro γνωρίζων τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου μανδηλίου ὡς S<sup>te</sup> Bérénice ἐξέλαβε τὸ ἐν τῷ Συναξαρίῳ Ἁγίου Μανδηλίου ὡς πρόσωπον καὶ συνέγραψε βιογραφίαν τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου ἐπισκόπου Σμύρνης.

<sup>1)</sup> Anc. Alexandrie. σ. 49.

<sup>2)</sup> Boll. di Arch. Christ. 1869 σ. 32 σχ. 20.

Εἰς ἄλλο φιαλίδιον (Σχ. 6) ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. Τὸ κοσμητικὸν «Καλλίνικος» ὑπενθυμίζει τὸ τῆς γραφῆς «τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι . . . ἤδη ἀπολείπεται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος». Ἄλλ' ὁ ὄρος εἶνε προχριστιανικὸς διότι εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Καίρου ἔχομεν ἐπιγραφὴν «Ἡρακλεῖ καλλινίκῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς»<sup>1)</sup>.

Τρίτη ποικιλία εἶνε ἡ ἑξῆς. Περὶ τὸν ἅγιον ἀναγινώσκειται ἀντιστρόφως ἢ ἐπιγραφῇ :

ΑΝΗΜ ΥΟΓΙΑ ΥΟΤ † ΥΟΙΡΥΧ ΑΓΙΟΥΛΥΘ

Ἀκαταστασίας ἐπιγραφικὰς ἐπὶ τῶν εὐλογιῶν τοῦ Μηνᾶ θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλας. Ὁ Dutilh ἐρμηνεύει αὐτὰς ὡς πονηρεύματα τῶν διωκομένων χριστιανῶν διὰ τὰ μὴ ἐννοῶνται ἀπὸ τοὺς διώκτας των. Εἶνε πολὺ ἀφελῆς ἢ γνώμη αὐτῆ. Οἱ ἐργάται τῶν ἀγγείων ἦσαν φελλάχοι ἄξεστοι καὶ παρήγον ἔργα διὰ πελατεῖαν μὴ ἔχουσαν ἀξιώσεις αἰσθητικὰς. Ὅταν ἤκμαζεν ἡ λατρεία τοῦ Μηνᾶ καὶ συνεπῶς ἡ βιομηχανία τῶν εὐλογιῶν του, αἰσυμβολικαὶ αὐταὶ παραστάσεις δὲν εἶχον πλέον σκοπὸν ν' ἀποκρύπτωσι τὰς πεποιθήσεις τῶν χριστιανῶν οἱ ὅποιοι ἐξ ἐναντίας τώρα πλέον ὠργίζον εἰς βᾶρος τῶν ἐθνικῶν. Ὁ πατριάρχης Κύριλλος εἶχεν ἤδη δολοφονήσῃ τὴν Ὑπατίαν<sup>2)</sup> διὰ τῶν παραβολάνων του, ὁ Θεόφιλος εἶχε συντρίψῃ τὸν ξύλινον κολοσσὸν τοῦ πολιούχου τῆς Ἀλεξανδρείας Σαράπιδος, τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἐκαίοντο ἢ ἀπεξύνοντο καὶ μόνον τὰ τοῦ Λουκιανοῦ ἐπολλαπλασιαζόντο, διότι ἐσατύριζε τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνικῶν, τὰ ἀγάλματα συνειρρίβοντο, καὶ ὑπάρχουν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας θαυμασιὰ κεφαλή γυναικὸς φέρουσα ἐπὶ τοῦ μετώπου κακότεχνον σταυρόν, καὶ ἀκέραιος ἀνδριάς τοῦ Ἀδριανοῦ φέρων τοιοῦτον ἐπὶ τῆς κοιλίας. Τοὺς ἐχάραττον ἐσπευσμένως οἱ ἐθνικοὶ διὰ τὰ σώσουν τὰ ἀγάλματα ἀπὸ τὴν ὀρμὴν τῶν χριστιανῶν.

Διτηροῦντο ὁμοῦς τὰ σύμβολα ὄχι μόνον ὡς ἀνάμνησις τῶν τραγικῶν χρόνων νωπῶν ἀκόμη, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὴν φυσικὴν τά-

<sup>1)</sup> Revue Ét. Gr. N° 68—69 σ. 104.

<sup>2)</sup> Πρὸς ἀθώωσιν τοῦ Κυρίλλου συνηγοροῦν ὁ Γερμανὸς *Wernsdorf*, «Dissertat. IV de Hypatia etc.» Wittemberg 1747 τὸν ὅποιον ἠκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ κληρικὸφορονες κριτικοί. Ἄλλ' ὁ Ἄγγλος *Toland*, «Hypatia or the history etc.» London 1780 μὲ δεινότητα ἀπρόσβλητον θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν ὀργανωτὴν τῆς δολοφονίας τῆς ἐξαιρέτου νεάνιδος καὶ τούτου τὴν γνώμην συμμεριζόμεθα ἀνεπιφυλάκτως. Ἴδὲ καὶ *Lasaulx*, «Der Untergang des Hellenismus» σ. 128—139. *Parthey* σ. 184. *Leutsch*, «Philologus» 1860 σ. 459—466.

σιν τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸν μυστικισμόν. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἀφοῦ ἐγκωμιάσῃ τὰς συμβολικὰς παραστάσεις, λέγει «Αἱ δὲ σφραγίδες ὑμῶν ἔσιων πελειᾶς ἢ ἰχθύος ἢ ναῦς οὐριοδορομοῦσα ἢ λύρα μουσικὴ ἢ κέχηται Πολυκράτης ἢ ἄγκυρα ναυτικὴ ἢ Σέλευτος ἐνεκεχάρακτο τῇ γλυφῇ»<sup>1)</sup> ὥστε δὲν πρόκεινται τεχνάσματα. Τὴν ἐπιγραφὴν «εὐλογία Κυρίου † τοῦ ἁγίου Μηνᾶ» ἀναγινώσκουν οἱ κ.κ. Dutilh καὶ Blonfield μονοκόμματον, ἀποδίδοντες τὸ «κυρίου» εἰς τὸν Μηνᾶν. Καὶ ὅμως ὁ † εἶνε ἐδῶ ὅ,τι τὸ *stora* εἰς τὰ τηλεγραφήματά μας. Χωρίζει δύο φράσεις.

Τὸ *Κύριος* καὶ *Κυρία* εἰσηλθόν εἰς τὴν χριστιανικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἔθnikoύς, ἀλλῶ μόνον διὰ τὸν Θεόν, τὴν Παναγίαν καὶ τὸν Ἰησοῦν, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τοὺς ἁγίους. Κατὰ τὴν πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν ἔχομεν «Κυρία Ἀρτεμις»<sup>2)</sup> «Κυρία Ἴσις» ἐπὶ δὲ Ρωμαίων τὸ ἀπαντῶμεν διὰ τοὺς αὐτοκράτορας.<sup>3)</sup> Οἱ χριστιανοὶ ὅμως οὐδέποτε ἀπέδιδον εἰς ἅγιον τίτλον ἀφιερωμένον ἤδη εἰς τὸν Θεόν. Μόνον κατόπιν ὅταν ὁ καισαρισμὸς περιεβλήθη τὸ χριστιανικὸν κέλυφος καὶ ἀπέρριψε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας, ὑπὸ τὸ πλᾶσμα τῆς Ἐκκλησίας, τότε ἡ μὲν Θεοτόκος ἔμεινε «παναγία» οἱ δὲ πατριάρχαι ἔγιναν «παναγιώτατοι». Τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐλογία Κυρίου» ἀπαντῶμεν καὶ ἐπάνω εἰς δύο μεγάλα γύψινα πάματα, 8 ἐστμ. διαμέτρου, ἅτινα ἔφραττον λαγήνους περιεχούσας ἔλαιον ἢ οἶνον μοναστηριακοῦ κτήματος.<sup>4)</sup> Εἰς τὸ ἕτερον αὐτῶν ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον σταυρὸς ἐντὸς ἀστέρος. Τὰ πάματα ταῦτα φαίνονται ἀνάλογα πρὸς ἄλλων λαγήνων φαραωνικῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀναγινώσκειται «οἶνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος». Ὑπάρχουν εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβιτς. Ὡστε τὸ «Κυρίου» τῆς ἐπιγραφῆς μας δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν Μηνᾶν, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλως τε καὶ θὰ προηγεῖτο τὸ ἄρθρον «τοῦ» τῆς λέξεως «Κυρίου». Εἰς ἄλλην ποικιλίαν βλέπομεν τὸν Μηνᾶν μὲ στρατιωτικὴν πάλιν στολήν, ἀσκεπῆ καὶ ἔφιππον. Οἱ βραχιόνες εἶναι καὶ πάλιν ἀνατεταμένοι πρὸς οὐρανόν. Αὐτὸ δεικνύει, ὡς εἶπομεν, ὅτι δὲν προσεύχεται, ἀλλὰ συμβολίζει τὸ μαρτύριόν του<sup>5)</sup>. (Σχ. 13. 14. 15).

Ὁ Μηνᾶς εἶνε ἔφιππος ὅπως ὅλοι οἱ στρατιωτικοὶ ἅγιοι, Δημήτριος, Γεώργιος, Θεόδωρος. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει ὅτι τὸ νᾶ εἶνε ὁ ἅγιος

<sup>1)</sup> Παιδ. Γ'. 13. Ἐκδ. Ὁξωνίας.

<sup>2)</sup> Ἐπιγρ. εἰς Χαουράν. *Cl. Ganneau* ἐν «*Palest. Quart.*» 1901 σ. 361 καὶ *Bull. Et. Gr.* 1903 Ἄρ. 68—9 σ. 103.

<sup>3)</sup> *Bull. Soc. Arch. d'Alex.* N° 2. σ. 39, N° 4 σ. 53.

<sup>4)</sup> *Bull. Soc. Arch. d'Alex.* N° 1 σ. 46 N° 2 σ. 101.

<sup>5)</sup> *C. I. Lat. t. VIII.* N 2009—13.



ἔφιππος σημαίνει ὅτι εἶχεν ἀνδρείαν καὶ παρρησίαν <sup>1)</sup>: Καὶ ὁ Παῦλος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους «Οὐκ οἶδατε ὅτι οἱ ἐν τῷ σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἰς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε». <sup>2)</sup> Ἡ ἴδια παράστασις ἀπαντᾷ εἰς γνωστικὰ περιήπτα. Ἐπι ἑνὸς τοιοῦτου βλέπομεν τὸν ἄγγελον Ἀραάφ ἔφιππον (Σχ. 16) μὲ τὴν δόξαν, καὶ διαπερῶντα διὰ τῆς σταυροφόρου τοῦ λόγχης τὸν δαίμονα τῆς νόσου. Ἄν δὲν ὑπῆρχεν ἡ σολωμονική ἐπιγραφή «φεῦγε, μεμισημένη, Σολομῶν σὲ διώκει, Σισίνιος Σισινάριος» θὰ ἐνόμιζε κανεῖς ὅτι πρόκειται ὁ Ἅγιος Γεώργιος. Εἰς ἄλλα τοιαῦτα ὁ ἥρωσ φέρει στέμμα ὀδοντωπών, ὅτε παριστάνει τὸν Σολομῶντα. Ὁ Paul Perdrizet <sup>3)</sup> φρονεῖ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι παρέλαβον τὴν συνήθειαν νὰ παριστῶσιν ἐφίππους τοὺς ἥρωας καὶ ἁγίους των, ἀπὸ τοὺς Θρακῆς καὶ Μικρασιάτας. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν εἰς τὸ Φαγιούμ πτολεμαϊκοῦ ἱεροῦ ἰδρυμένου εἰς τὸν Θρακῆ θεὸν Ἡρώνα, τὸν «Θεὸν σώζοντα» «Θεὸν ἥρωα». Ἐπίσης πτολεμαϊκὸν τεχνούργημα εἶνε καὶ ἡ παράστασις τοῦ Ὄρου ἐφίππου. Ὁ Perdrizet ἠμποροῦσε νὰ ἐπικαλεσθῆ καὶ τὸ χωρίον τοῦ πολυτίμου βιβλιαρίου «Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος» τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς τὸν Πλούταρχον: «Τὸν Ὀσίριν ἐρέσθαι τί χρησιμώτερον οἶεται ζῶον εἰς μάχην ἐξιῶσιν, τοῦ Ὄρου ἵππον εἰπόντος, ἐπιθανμάσαι καὶ διαπορῆσαι πῶς οὐ λέοντα ἀλλ' ἵππον· εἰπεῖν οὖν τὸν Ὄρον ὡς λέων μὲν ἀφέλμιμον ἐπιθεομένῳ βοηθείας, ἵππος δὲ φεύγοντα διασπάσαι καὶ καταναλῶσαι τὸν πολέμιον». Εὐνόητον ὅτι ὁ θεῖος διάλογος ἐπλάσθη ἀφοῦ ἡ ἐπικρατήσασα παρὰ τὸν Νεῖλον ἑλληνικὴ ἀντίληψις ἐπεβίβασε τὸν Ὄρον ἐπὶ τοῦ ἵππου.

Ὁ Leclercq παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Rossi ἄλλην ποικιλίαν ὅπου ὁ ἔφιππος Μηνᾶς εἶνε ἐστραμμένος δεξιᾷ. Ὁ Michon φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, διότι ἀγνοεῖ τὸν Μηνᾶν ἔφιππον. <sup>4)</sup> Παράδοξον, ἀφ' οὗ ἀναγινώσκειται περίξ τὸ ὄνομα τοῦ Μηνᾶ. Ἄλλως τε καὶ ὁ Τιμόθεος εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου λέγει «παραγίνεται ἔφιππος» καὶ ἄλλου «παραγίνεται καθαλλάριος μετὰ πλήθους πολλοῦ» καὶ εἰς τὰς ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης καὶ Τυάνοις παραστάσεις ὁ Μηνᾶς ἔφιππος ἐμφανίζεται καὶ σώζει γυναῖκας ἀπὸ τὴν βίαν τῶν Σαρακηνῶν.

Ὅπισθεν τοῦ φιαλίδιου μας ἀναγινώσκειται (Σχ. 17) ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ

<sup>1)</sup> Στρωμ. Ε' ζ'.

<sup>2)</sup> Α' Κορινθ. Θ ΚΔ'.

<sup>3)</sup> Rev. Et. Gr. t. XVI. ἀρ. 68—69 σ. 51.

<sup>4)</sup> Michon. ἐν «Mélanges» Rossi σ. 189. Schultze, «Archäologie des altchristlichen Kunst» σ. 302. München 1895. Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» σ. 1729.

ΝΗΝΑ. Καὶ ὁ κ. Dutilh ἐπαναλαμβάνει τὴν ἰδέαν του ὅτι πρόκειται πονήρευμα τῶν χριστιανῶν α) διὰ τὴν ἀπατήσιν τοὺς ἔθνικοὺς διώκτας β) διὰ τὴν προφυλάξιν τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τῶν παραποιήσεως!

Ὁμολογῶ ὅτι δὲν καταλαμβάνω τίποτε ἀπ' αὐτά. Διότι δὲν κατεδιώκοντο—ὅταν κατεδιώκοντο—οἱ τιμῶντες τὸν Μηνᾶν, ἀλλ' οἱ λατρεύοντες τὸν Χριστόν, ἐπομένως ἡ παραποίησις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου δὲν ἔσωζε τὸν Χριστιανὸν ἀφοῦ ὑπῆρχεν ἡ λέξις «ἅγιος» καὶ ὁ σταυρὸς ἐπάνω εἰς τὸ φιαλίδιον. Ἐπειτα ποῦ ἠκούσθη νὰ παραμορφώνεται τὸ γνήσιον διὰ τὴν προλαμβάνωνται αἱ παραποιήσεις; Ὡστε ὅλα τὰ ὀρθογραφημένα φιαλίδια ἦσαν παραποιήσεις; Αἱ ἀνορθογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀγγειοπλαστῶν. Ἀπαντῶσιν ὅμοιοι εἰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς ὅποτε οἱ θαμμένοι οὐδὲν εἶχον νὰ φοβηθοῦν.

Εἰς ἄλλο φιαλίδιον κεφαλὴ νεανίου δεξιὰ μέσα εἰς κύκλον ἐκ χονδρῶν κόμβων (Σχ. 18). Οἱ Leclercq καὶ Dutilh νομίζουν ὅτι δὲν πρόκειται ὁ Μηνᾶς, ἀλλὰ κανεὶς Αἰθίοψ ἅγιος ἢ προσήλυτος τοῦ Μηνᾶ. Αἱ εἰκασίαι ὅμως αὐταὶ ἔγειναν δωρεάν, καὶ τοῦτο διότι ἡ φυσιογνωμία εἶνε μᾶλλον αἰθιοπική. Τοῦτο ὅμως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ κεφαλὴ δὲν εἶνε ἀνάγλυφον συνεχῆς ἀλλὰ σχεδιασμένη ὅλη ἐκ κόμβων καὶ τοῦτο χονδρύνει τὰ χαρακτηριστικά καὶ παριστᾷ τὴν κόμην οὐλὴν.

Ὁπισθεν ἀναγινώσκειται ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. Ἄν λοιπὸν ἦτο ἄλλος ἅγιος θὰ τὸ ἀνέγραφεν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ὅπως τὸ κάμνει ἄλλοῦ διὰ τὴν Ἁγίαν Θέκλαν. Καὶ εἰς ἄλλα ὅμως φιαλίδια ὅπου ὁ Μηνᾶς φορεῖ στρατιωτικά καὶ εἶνε μέσῳ τῶν δύο καμῆλων ἡ φυσιογνωμία του εἶνε αἰθιοπική. (Σχ. 6) Πιθανῶς ὁ ἀγγειοπλάστης νὰ ἦτο Αἰθίοψ καὶ ἔδωκε τὴν φυσιογνωμίαν τῆς φυλῆς του. Εἰς τὰς αἰθιοπικὰς Ἐκκλησίας ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται Αἰθίοψ ὁ δὲ διάβολος εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ πειρασμοῦ εἶνε τῆς καυκασίας φυλῆς. Κάθε λαὸς ἐπροσωποποίησε τοὺς θεοὺς του κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν παρίσταται ὁ ἅγιος φορῶν χιτῶνα μόνον καὶ κρατῶν εἰς ἑκατέραν τῶν χειρῶν κλάδον φοίνικος. Ὁ κ. Dutilh ὑπενθυμίζει τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως<sup>1)</sup> «γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς». Ἄλλ' ἢ Ἀποκάλυψις ὁμιλεῖ περὶ στεφάνου καὶ ὄχι κλάδων. Γνωρίζομεν ὅτι οἱ κλάδοι τῶν φοινίκων ἐκόσμουσαν θριάμβους προχριστιανικοὺς καὶ δὴ ἐβραϊκοὺς, οἱ τοῦ Κριτῶν, τοῦ Δαυὶδ καὶ τῶν νικητῶν ἀγῶνων ἔθνικῶν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἢ παράστασις ἐξεχριστιανίσθη ὅπως καὶ

<sup>1)</sup> Β' 10.

τόσαι ἄλλαι. Πάντως τὸ χωρίον ἐμπνέεται ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας<sup>1)</sup>.

Ἐνδιαφέρουσα παράστασις εἶνε ἐντὸς κύκλου ἐκ κόμβων πτηνὸν πλῆττον μὲ τὸ ράμφος του τὸν πόδα του (Σχ. 19). Ὁ κ. Dutilh ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὡς ταῶν, ἴσως θηλυκόν, ἀφοῦ δὲν ἔχει τὴν ὠραίαν οὐρὰν τοῦ θήλεος ὅπως φαίνεται αὕτη εἰς τὸ φιαλίδιον τῆς Ἁγίας Θέκλας, περὶ οὗ κατωτέρω, ἢ ὡς φοίνικα. Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν ποικιλίας παριστώσας πτηνά. Ἐδῶ ὁμως πρόκειται ἀπλούστατα περὶ πελεκᾶνος. Ὁ πελεκᾶν ἦτο ἄλλοτε συχνότατος εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκαλεῖτο «κάμηλος τοῦ ποταμοῦ», τοῦτο δὲ διότι ἔχει ὑψηλοὺς τοὺς πόδας, διαιτᾶται πάντοτε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου καὶ ὁ ἐπιλαίμιος σάκκος του χωρεῖ πολὺ νερό. Οἱ Ἕλληνες τὸν ὠνόμαζαν «λευκὸν πελεκᾶνα» καὶ «ὄνοκρόταλον» ἔνεκα τῆς φωνῆς του.<sup>2)</sup> Ἡ θήλεια τρέφει τὰ μικρά της μὲ τὰ ψάρια ποῦ ἀρπάζει ἀπὸ τὸν ποταμόν. Προηγούμενος τὰ θέτει ὑπὸ τὴν πτέρυγάν της καὶ τὰ συνθλίβει ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ στήθους, ἔπειτα τὰ θέτει ἐντὸς τοῦ σάκκου της ὅπου ὑφίστανται νέαν μίσησιν χάρις εἰς ὑγρὸν τὸ ὁποῖον ἐκκρίνει. Ἐπειδὴ δὲ μὲ τὴν σύνθλιψιν ἐκείνην αἱματώνεται τὸ λευκὸν της πτέρωμα, οἱ ἐπιπόλοιοι παρατηρηταὶ ἐνόμισαν ὅτι τρέφει τὰ μικρά της μὲ τὸ αἷμά της. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ σιᾶσιμον τοῦ ἐπιταφίου θρήνου «Ὡς περ πελεκᾶν τὴν πλευράν σου τρωθεῖς, Λόγε, σοὺς θανόντας παῖδας ἐξώσας, ἐπιστάξας ζωτικὸς αὐτοῖς κρονοῦς». Καὶ οἱ Λατῖνοι κάθε Κυριακὴν ψάλλουν τὸν ὕμνον «Pie pellicane, Jesu, Domine . . .».

Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ἐν Καίρῳ θανόντος Dr Fouquet εἶδον ξυλίνην σφαγίδα ἄρτου παριστώσαν (Σχ. 20) πελεκᾶνα εἰς τὴν ἰδίαν σιᾶσιν τοῦ αὐτοτραυματισμοῦ.<sup>3)</sup> Ὅπισθεν τοῦ φιαλιδίου παρίσταται κανίστρον μετὰ ἄρτων καὶ ἡ ἐπιγραφή ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. (Σχ. 21) Ἄφ' ἐνὸς τὸ αἷμα τῆς αὐτοθυσίας πελεκᾶνος καὶ οἱ ἄρτοι ἀφ' ἑτέρου ἀποτελοῦν ὁμοῦ συμβολισμόν τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἷς τινὰς τοιχογραφίας κατακομβῶν παρίσταται ἐντὸς τοῦ κανίστρου τὸ ποτήριον μὲ τὸ αἷμα.<sup>4)</sup> Ὁ Ἱερώνυμος πράγματι λέγει «οὐδεὶς τόσον πλούσιος ὅσον ὁ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς κανίστρου καὶ τὸ αἷμά του ἐντὸς ποτηρίου». Εἰς τὴν κρύπτην τῆς Λουκίνας τῶν ἐν Ρώμῃ κατακομβῶν βλέ-

<sup>1)</sup> «Ἑλληνισμὸς» Καίρου. Τεύχ. Δ' σ 223 σχ. 13. Bull. Soc Arch. d'Alex. N° 1 σ. 48. XXXVI. N° 2 σ. 11.

<sup>2)</sup> F. A. Pouchet, «Zoologie classique» Paris 1841. t. I σ. 479.

<sup>3)</sup> Gayet, «L' Art Copte» σ. 88. Pl. 15a. 16β. 16γ.

<sup>4)</sup> Ἴδε τὴν θαυμασίαν συλλογὴν πρωτοχριστιανικῶν εἰκόνων ἐγχρωμῶν τοῦ Joseph Wilpert, «Die Malereien der Katakomben Roms» Freiburg, 1903.

πομεν κἀνίστρον μετ' ἄρτων ὁμοιον ἐντελῶς πρὸς τὸ ἰδικόν μας (Σχ. 22) καὶ πλέον εἰς τὴν θάλασσαν ἐπὶ ἰχθύος.<sup>1)</sup> Τὸ κἀνίστρον ἐπὶ ἰχθύος συμβολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνῶ ὁ ἰχθύς τὸν Χριστόν, κατὰ τὴν γνωστὴν ἀκροστοιχίδα Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός) Υ(ἰός) Θ(εοῦ) Σ(ωτήρ). Καὶ ὁ Παῦλος λέγει<sup>2)</sup> «Ἡ Ἐκκλησία ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ».

Νομίζω δ' ὅτι καὶ ἡ εἰκὼν (Σχ. 23) εἰς τὴν ὁποίαν παρίσταται δοχεῖον πολὺ ἀνοικτὸν μετὰ ποδὸς πλατυτάτου καὶ ὁ Χριστός ἐν αὐτῷ δὲν εἶνε κάλυξ εὐχαριστίας ἀλλὰ κἀνίστρον, ἐπειδὴ εἶνε δοχεῖον πλεκτόν. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ Σωτὴρ δὲν εἶνε τεμαχισμένος, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἄλλου, (Σχ. 58) ἀλλὰ ἀκέραιος. Εἰς ἐπίμετρον παρίσταται βρέφος, ἐνῶ, ἂν ἦτο εὐχαριστίας δοχεῖον, θὰ ἦτο εἰς τὴν ἀνδρικήν ηλικίαν

Ἐν τῷ Νεροῦτσοσ περιέγραψεν<sup>3)</sup> εἰς χριστιανικὴν κρύπτειν τοῦ Καρμουζ τῆς Ἀλεξανδρείας, μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ὁποίας εἶνε διάφορα εὐαγγελικά πρόσωπα, καὶ παιδία πέριξ τραπέζης ἐνώπιον κἀνίστρον γεμάτων ἀπὸ κομμένους ἄρτους (panes decusati)· ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν διεκρίνετο ἡ ἐπιγραφή «παιδία τὰς εὐλογίας τοῦ Χριστοῦ ἐσθίοντες». Εἰς τὰ 1865 εἶδε τὴν τοιχογραφίαν καὶ ὁ Wescher, ὁ δὲ Peratē ἐδημοσίευσεν τὸ ἀπομεινάν μέρος τῆς εἰκόνας. Δυστυχῶς δὲν ἐπρόλαβεν τὴν κρύπτειν, διότι εἶχεν ἐξαφανισθῆ πρὸ τοῦ 1900. Ὅμοιοι εἰκόνες θιπάρχουν καὶ εἰς τὰς κατακόμβας τῆς Ρώμης.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν παρίστανται ἀφ' ἐνὸς κεφαλὴ νεαρά, τὴν ὁποίαν ὁ κ. Dutilh ἐκλαμβάνει ὡς γυναικείαν. Ἐν τούτοις εἶναι αὐτὸς ὁ Μηνᾶς (Σχ. 24) ἔφηβος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ αὐτὸς μετὰ τὴν στρατιωτικὴν συνήθη ἐμφάνησιν του, τῶν δύο καμῆλων καὶ τῆς συνήθους ἐπιγραφῆς. Ἄν λοιπὸν ἡ ἐμπροσθία κεφαλὴ ἦτο ἄλλου τινός, θὰ τὸ ἀνέγραφε. Ἄν δὲ ἦτο γυναικεία, θὰ ἦτο καλυμμένη. Εἰς οὐδεμίαν χριστιανικὴν παράστασιν ἐσημειώθη κεφαλὴ γυναικὸς ἀσκεπῆς. Ἐπὶ τῆς πυξίδος τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (Σχ. 34) αἱ γυναικεῖαι κεφαλαὶ εἶναι καλυμμένα. Θὰ ἴδωμεν καὶ τὴν ἁγ. Θέκλαν καλυμμένην ἐπίσης. Αἱ πρῶται χριστιαναὶ ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν ὅπως σήμερον αἱ μουσουλμανίδες καὶ αἱ χωρικαὶ μας. Ὁ Παῦλος διὰ μακρῶν τονίζει τοῦτο. «Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῃ τῇ κεφαλῇ καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτῆς. Ἐν γὰρ ἐστὶ καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ. Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνὴ καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω»

<sup>1)</sup> Peratē, «Arch. Chrét.» σ. 98,139.

<sup>2)</sup> Α' Ἐφεσ. 22,23.

<sup>3)</sup> Anc. Alex. σ. 43.44.

καὶ κατωτέρω<sup>1)</sup> «Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε· πρόπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύεσθαι; Οὐδὲ ἡ φύσις αὐτῆ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ ἀτιμία αὐτῷ ἐστίν, γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ δόξα αὐτῇ ἐστίν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ».<sup>2)</sup> Ἡ κεφαλὴ αὐτῆ τοῦ Μηνᾶ καταγγέλλει τὴν πρόθεσιν τοῦ καλλιτέχνου νὰ τὸν παραστήσῃ νεαρὸν καὶ ὄρατον, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου του: «Αὐτὸς δὲ τοῦ καταλόγου τῶν Ρουτηλιανῶν ἀφηγούμενος ψυχῆς παραστήματι, μεγέθει τε καὶ κάλλει καὶ πᾶσιν οἷς ὄρα σώματος καὶ γενναιοῦτος χαρακτηρίζεσθαι πέφυκε»<sup>3)</sup>.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν ἔλαφος συμβολίζει τὸν χριστιανόν, ὁ ὁποῖος διψᾷ τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὁ Σωτὴρ ὑπηνίχθη εἰς τὴν Σαμαρίτιδα, ἢ τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος. (Σχ. 25) Ἡ ἀλληγορία ἀπαντᾷ εἰς τοὺς ψαλμοὺς<sup>4)</sup> «ὄν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. Ἐδίψασεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα». Ἄλλως τε καὶ ἀρμόζει ἡ παράστασις ἐπὶ τοῦ φιαλιδίου τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὕδωρ ἀπὸ τὸ ἅγιασμα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ. Συνήθως εἰς κοσμήματα ἀμφίων ἢ μωσαϊκᾶ βαπτιστηρίων<sup>5)</sup> ὅπως εἰς τῆς Δαλματικῆς Σαλόνης, ἀπαντῶμεν δοχεῖον ὕδατος ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐλάφων ἐτοιμῶν νὰ πίωσι (Σχ. 26).

Εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν τοῦ αὐτοῦ φιαλιδίου εἶναι δοχεῖον μὲ ἄνθη. Κατὰ τὸν Dutilh συμβολίζει τὸν παράδεισον. Τὰ χωρία ὅμως εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπει<sup>6)</sup> ὁμιλοῦν περὶ οἰκιακῶν σκευῶν πρὸς χρήσεις εὐγενεῖς καὶ πρὸς χρήσεις ἀγενεῖς. Μᾶς διαφεύγει ἡ σχέσις των πρὸς τὴν ἰδικὴν μας εἰκόνα. Ὅτι ὁ Παράδεισος εἰκονίζεται κήπος μὲ δένδρα καλλίσκια καὶ ἄνθη καὶ νερὰ δροσερὰ εἶναι γνωστόν. Καὶ τοῦτο, νομίζομεν ὅτι ὀφείλεται

<sup>1)</sup> Α' Κορινθ. ΙΑ'.

<sup>2)</sup> Εὐλόγως θὰ διερωτηθῇ ὁ ἀναγνώστης διατί τότε οἱ ἱερεῖς μας κομῶσιν, ἀφοῦ ὄφειλον νὰ εἶναι αὐστηρότεροι τῶν λαϊκῶν τηρηταί τῆς συστάσεως τοῦ Παύλου; Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παύλου ἐκόμων οἱ ἐπαγγελλόμενοι τὸν Ἀντίνοον, ἐνετύθεν καὶ ἡ φράσις «ἀνὴρ ἐὰν κομᾷ ἀτιμία αὐτῷ ἐστίν.» Κατόπιν ὅμως ὅτε ἤλλαξαν οἱ ὄροι τῆς κοινωνικῆς διαίτης καὶ ἤκμασεν ὁ μοναχισμός, ἐθεωρήθη τρυφιλότης πᾶσα περιποιήσις τοῦ σώματος. Ἀφέθη ἡ κόμη καὶ καθόλου τὸ τρίχωμα, ἀγρίως αὐτοφυές, οἱ ὄνυχες ἐπίσης, κατηργήθη τὸ πλύσιμον, ταῦτα δὲ εἰς βαθμὸν ὥστε ἐπασχον ἔλαχ. Ἄλλ' ὁ Ἁγ. Παχούμιος ὄθει τὴν εὐσέβειαν μέχρι τοιοῦτου, ὥστε ὁσάκις ἀπότομός του κίνησις ἔρχοιτε χαμαὶ τινα τῶν σκολήκων ἔσκυπε καὶ ἀναλαμβάνων αὐτὸν προσεκτικὰ τὸν ἐπανεθέτεν εἰς τὴν οἰκίαν πληγὴν!

<sup>3)</sup> *Analecta Bollandiana*. t. III 1884 σ. 258 ex Codice Leidensi.

<sup>4)</sup> Ψαλμοὶ ΜΒ' 1. Ἀποκ. ΚΒ'.

<sup>5)</sup> *Cabrol*, «*Dict. Arch. Chrét.*» ἐν λ. *Dalmatie*. σ. 105 εἰκ. 3532.—*Bull. di Arch. e stu. Dalmat.* 1903. t. XXVI. πίν. VII.

<sup>6)</sup> Πρὸς Ρωμ. Θ'. 21 Τιμόθ. Β' 20.

εἰς τὸ κλίμα τῆς Αἰγύπτου, ἥτις ἐγένετο ἡ μήτρα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὄχι μόνον ἐν τῇ δογματικῇ του διατυπώσει ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἔξωτερικῇ λατρείᾳ. Εἰς τοὺς πτολεμαϊκοὺς τάφους ἀπαντᾷ στερεότυπος ἡ εὐχὴ πρὸς τὸν θανόντα: «Δώη σοι Ὅσιρις τὸ ψυχρὸν ὕδωρ». Ὁ διακαέστερος πόθος τοῦ Αἰγυπτίου ἦτο νερὸ καθαρὸν καὶ δροσερόν, διότι ἔπινε χλιαρὸν καὶ θολόν. Ὁ Καλάσιρις εἰς τὰ «Αἰθιοπικὰ» τοῦ Ἡλιοδώρου λέγει ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦ Νείλου ἦτο χλιαρόν. Καὶ δὲν ἔπιναν κἄν ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἀπ' εὐθείας, ἢ τοθλάχιστον ἀπὸ τῶν διωρύγων, ἀλλὰ, διὰ τὸν φόβον τῶν κροκοδείλων, ἤνοιγαν λάκκους μακρὰν τούτων εἰς τοὺς ὁποίους μικρὰ αὐλάξ ἔφερε τοῦτο ἀπὸ τῆς πλησιεστέρας διώρυγος καὶ ἐκεῖ ἐλίμναζε. Τοῦτο δὲ διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Οἱ Φαραῶ ἔφερον χιόνα ἀπὸ τὸν Λίβανον. Ἡ ἔκφρασις λοιπὸν «δώη σοι Ὅσιρις τὸ ψυχρὸν ὕδωρ» ἔγινε παρὰ χριστιανοῖς «εἰς τόπον ἀναψύξεως» καὶ οἱ χωρικοὶ μας πηγαίνουν εἰς τοὺς τάφους τῶν οἰκείων των διὰ νὰ ρίψουν ὕδωρ ἐπ' αὐτῶν πρὸς τὸν διψῶντα νεκρόν. Ἄν ὅμως ὁ χριστιανισμὸς ἐμαιεύετο εἰς τὴν Λαπωνίαν θὰ ἠνυχομέθα «εἰς τόπον θαλπωρῆς» καὶ ἡ κόλασις θὰ ἦτο φοβερόν ψυγεῖον.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ἀνθοδοχεῖόν μας. Εἶνε πιθανώτατον ὅτι πρόκειται συμβολισμὸς. Δὲν εἶδα τὴν ποικιλίαν αὐτῆν. Ἄλλ' ὁ Dutilh λέγει ὅτι τὰ φύλλα εἶνε φύλλα δάφνης. Ὑποθέτω λοιπὸν τὸ ἔξης: Ὁ Ὀμηρος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ λέβητος, ὁ ὁποῖος ἦτο πλατὺ μεταλλικὸν δοχεῖον, εἰς τὸ ὅποτον κατόπιν ἐπεκράτησε νὰ ἐναποτίθεται ἡ τέφρα τῶν νεκρῶν, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σοφοκλῆς παρ' Ἀθηναίῳ. Κατὰ τὸν Βιργίλιον<sup>1)</sup> ὁ λέβης ἐχρησιμοποιήθη βραδύτερον ὡς γέρας εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τότε ἔθετον εἰς αὐτὸν κλάδους δάφνης. Ἡ εἰκὼν 27 παριστᾷ τοιοῦτον λέβητα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκειται «Πύθια» τὰ δὲ πύθια ἔξακολούθησαν τελούμενα μέχρι τοῦ 394 μ. Χρ. εἰς 24 πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἀγγεῖόν μας εἶνε προγενέστερον τῆς λήξεως τῶν πυθίων, ὁ δε Μηνᾶς ἠθλησεν εἰς τὴν Φρυγίαν ἢ παράστασις τοῦ φιαλιδίου εἶνε πιθανὸν νὰ ἔχη στενὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἔξωτερικὴν σχέσιν πρὸς τὸν λέβητα τῶν πυθίων.

Εἶδον ἄλλο φιαλίδιον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου εἰργάσθη ὁ Dutilh, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρίσταται ὠραῖον δοχεῖον, ἀπ' οὗ ἀναδίδονται κλάδοι στρεπτοὶ μετὰ φύλλων. Ὑποθέτω ὅτι πρόκειται ἄμπελος. Εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβιτς εἶνε μία λυχνία στρογγύλη χωρὶς λαβὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας παρίσταται δοχεῖον διάκοσμον μὲ δύο λαβάς, καὶ ἀπὸ τὸ ὅποιον ἐκφεύγουν δύο κλάδοι ἀμπέλου μὲ φύλλα καὶ σταφυλάς. (Συγ. 28) Πρόκειται


<sup>1)</sup> Αἰν. Ε' 226.

λοιπὸν συνδυασμὸς τοῦ ἁγγελίου καὶ τῆς ἀμπέλου, ἡ ὁποία δὲν εὐδοκίμει εἰς τὴν γλάστραν, ἐπομένως δὲν ἔχει ἀντιγραφῆ ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ ἄμπελος, ὡς σύμβολον, ὑπαινίσσεται τὸν Χριστόν, ὅστις εἶπεν «ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή». Τὸ ἔλεγε δὲ ἀναφερόμενος εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ κυριωτάτου προϊόντος τῆς Παλαιστίνης. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας ὄφειλον οἱ πανταχόθεν προσερχόμενοι προσκυνηταὶ νὰ προσαγάγουν τὰς ἀπαρχὰς τῶν καρπῶν των. Τότε ἡ ἄμπελος ἔπαιζε τὸν κυριώτατον ρόλον. Ὁ Φλ. Ἰώσηπος λέγει ὅτι ὁ Ἀριστόβουλος, διὰ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Πομπηϊόν, ἔστειλεν εἰς αὐτὸν μέρος τῶν θησαυρῶν τοῦ Ναοῦ, μεταξύ δ' αὐτῶν καὶ ἄμπελον χρυσὴν 500 ταλάντων.<sup>1)</sup> Εἰς μίαν ποικιλίαν τοῦ Μουσείου Ἀλεξανδρείας (Σχ. 29), βλέπομεν τέσσαρας κύκλους σχηματίζοντας σταυρὸν ἐντὸς δ' αὐτῶν ἄνω μὲν καὶ κάτω σταυρούς, δεξιὰ δὲ καὶ ἀριστερὰ βότρους σταφυλῆς. Καὶ αὗτοι οἱ κύκλοι ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὰς ἐλικοειδεῖς τῆς ἀμπέλου παραφύσεις.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν ἔχομεν σταυρὸν στολισμένον μὲ ἀιχμὰς δοράτων ἢ βέλη. Δὲν εἶδον καὶ τὴν ποικιλίαν ταύτην. Ἐὰν ἔχη οὕτως, ἴσως πρόκειται ἡ λόγχη καὶ ὁ κάλαμος δι' ὧν ἐβασανίσθη ὁ Ἐσταυρωμένος. Ὅπισθεν ἡ ἐπιγραφὴ ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΜΑΡΤΥΡΟΣ.

Εἶδον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας ἄλλας ποικιλίας, ἐφ' ὧν παριστῶνται σταυροὶ ὅπως βλέπει κανεὶς εἰς τὰς εἰκ. 30—34.

Ἄλλη ποικιλία φέρει εἰς δύο γραμμὰς τὴν λέξιν ἀπλῶς ΕΥΛΟΓΙΑ (Σχ. 35) ἐτέρωθεν δὲ τὸν Μηνᾶν ὡς στρατιώτην μετὰ δύο καμήλων.

Ἄλλαχού ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς ἄνθος σταυρανθές, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τρεῖς γραμμὰς ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. (Σχ. 36) Ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ὁ τεχνίτης εἶχε λησμονήσει τὸ Ν καὶ δι' αὐτὸ μετὰ τὸ Α ἔθηκε τὸ σημεῖον τῆς ἐπαναλήψεως  καὶ κατόπιν τούτου τὸ Ν. Τοῦτο μαρτυρεῖ, ὡς ἐκ περιτοῦ, ὅτι καὶ τὰ ἄλλα λάθη δὲν εἶνε σκόπιμα, καὶ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ σημείου τῆς συνεχείας. Ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ δοχείου εἶνε ἀσύνηθες· κυλινδρικὸν ἔχει βάσεις τὰς δύο ὄψεις, ἐπὶ δὲ τῆς πλευρικῆς ἐπιφανείας τὸ στόμιον καὶ τὰς δύο λαβὰς.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν ἔχομεν ἀφ' ἑνός: ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ, ἀφ' ἑτέρου δ' ἀνεστραμμένην τὴν ἐπιγραφὴν ΟΙΡΑΧ ΑΙΠΟΛΥΘ. (Σχ. 37)

Ἐνδιαφέρουσα εἶνε μία ἄλλη ποικιλία ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἡ συν-

<sup>1)</sup> Ἰουδ. Ἀρχ. ἸΔ' Γ «Ἐπεμψε δὲ Πομπηϊῷ μέγα δῶρον Ἀριστόβουλος, ἄμπελον χρυσὴν ἐκ πεντακοσίων ταλάντων. Μέννηται δὲ τοῦ δώρου καὶ Στράβων ὁ Καππάδοξ λέγων «ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἤλθεν εἴτε ἄμπελος εἴτε κῆπο· τερπωλὴν ὠνόμαζον τὸ δημούργημα.» Ὁ Ἰώσηπος τὴν εἶδεν ἀνατεθειμένην εἰς τὸ Καπιτώλιον.

ήθης παράστασις τοῦ στρατιωτικοῦ Μηνᾶ, ἐπὶ τῆς ἄλλης πλοῖον μὲ σταυρὸν εἰς τὰ ἄφλαστα. Εἰς τὰ νερὰ τέσσαρες ἰχθύς (Σχ. 38).

Τὸ πλοῖον συμβολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, οἱ δὲ ἰχθύς τοὺς πρὸς ἄλλειαν ἔθνικούς. Ὁ Χριστὸς λέγει πρὸς τοὺς μαθητάς του νὰ γένωνται «ἄλιεῖς ἀνθρώπων». Εἰς μόνος ἰχθύς βασιάζων τὸ πλοῖον παριστᾷ τὸν Χριστόν.<sup>1)</sup> Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ κ. Βεγῆδ ἀντέγραψεν ἀνάλογον ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ τοίχου κατακόμβης τοῦ Γκαμπάρι, τὴν ἀντέγραψεν ὅμως κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἀκατανόητον<sup>2)</sup>:

πυγιζω  
αλα πανυτας  
ιοι μαχην  
τον σταραβον  
Θεοδωρθν  
νικα τις ποτε  
ο δε ποτε

Ἐδτυχῶς λόγιος φίλος μου, ὁ κύριος Ν. Πάρκας κατώρθωσε νὰ διευκρινίσῃ τὸ κείμενον οὕτω :

Πυγιζω  
ἄλα, πάνυ τα-  
χειά, ἀμαχί-  
τω σταυροῦ.  
Θεοδρόμον  
νικᾷ τις ποτέ;  
Οὐδέποτε.

Ἡ τοιχογραφία τοῦ Γκαμπάρι παριστᾷ τὰς πρόφρας δύο πλοίων (Σχ. 39) μᾶλλον πολεμικῶν.

Προκειμένου τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ἰχθύος, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἔγεινε καταπληκτικὴ χρῆσις τῆς ἀκροστοιχίδος. Ἀλλὰ κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν εἰς τὸν ἐν Τεντύρα ναόν, ὁ ὁποῖος εἶνε μὲν τῆς αἰγυπτιακῆς λατρείας ἀλλὰ ρωμαϊκῶν χρόνων κτίσμα, ἀπαντᾷ ὁ ἰχθύς καὶ δὴ ὑπὸ μορφὴν ὑπομνημνήσκουσιν εὐστόχως τὸ τρισυπόστατον τῆς τριαδικῆς θεότητος (Σχ. 40). Ἐξοιον ἐπίσης παρατηρήσεως τὸ ὑπὸ τοῦ Garucci<sup>3)</sup> δημοσιευόμενον

<sup>1)</sup> Κατὰ τὴν ἀκροστοιχίδα Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστὸς) Θ(εοῦ) Υ(ἰός) Σ(τήρ).

<sup>2)</sup> Bull. Soc. Arch. d' Alex. 1902

<sup>3)</sup> Garucci, Hagioglypta sive picturae et sculpturae sacrae. 1856 σ. 7.



ἀγιόγλυπτον παριστῶν πλοῖον μὴ φερόμενον ἐπὶ ἰχθύος, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ κελύφους τοῦ σκάφους ἀναγινώσκειται «Ἰησοῦς» (Σχ. 41). Εἰς τῶν ἐπιβατῶν ἀνασύρει δίκτυον ἐνέχον ἰχθύν. Ἐμφανῶς πρόκειται συμβολισμὸς τοῦ κηρύγματος. Οἱ ἐπιβαίνοντες εἶνε οἱ ἀπόστολοι, ἡ ναῦς εἶνε ἡ Ἐκκλησία, κακῶς λοιπὸν ἐτέθη ἡ ἐπιγραφή «Ἰησοῦς». Ἡ σύγχυσις αὕτη εἶνε σπουδαῖον τεκμήριον τῆς λαϊκῆς ψυχολογίας. Τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα, αἱ διατυπώσεις, ἐμμένουν, διότι εἶνε ἡ ὕλική ἐκδήλωσις, ἐκφεύγει ὁμως κατὰ μικρὸν τὸ νοούμενον, τὸ πνευματικὸν στοιχεῖόν των. Εἰς τὴν ψυχολογικὴν ταύτην ὑφαίρεσιν ὀφείλονται πολλὰ φαινόμενα καὶ κυρίως ὁ συγκρητισμὸς, δηλαδὴ ἡ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων θρησκευμάτων υἱοθέτησις τύπων καὶ συμβόλων καὶ ἰδεῶν ἀκόμη τῶν ἀμέσως προγενεστέρων, οἱ ἀπὸ τῶν ὁποίων προσήλυτοι δὲν ἠμπόρεσαν ν' ἀποκαθαρθοῦν τελείως τῶν πατρῶων ἕξεων. Εἰς ταύτην ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνακάλυψις παπύρων ἑλληνικῶν ἐντὸς αἰγυπτιακῶν τάφων. Ἡ φαραωνικὴ θρησκεία ἐνέκλειεν εἰς τὸ φέρετρον μετὰ τῆς μωμίας πάπυρον περιέχοντα τὴν ἀπολογίαν ταύτης ἐνώπιον τοῦ Ὁσίριδος, τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῶν νεκρῶν». Ἐλησμονήθη ὁμως ἡ πραγματικὴ ἐντολὴ τοῦ παπύρου, καὶ διετηρήθη μόνη ἡ ἕξις νὰ ἐναποτίθεται πάπυρος.<sup>1)</sup> Ἐπίσης διάφοροι ἅγιοι διατυποῦνται ὅπως οἱ ἥρωες τῶν ὁπίων οἱ ναοὶ μετεβλήθησαν εἰς ἐκκλησίαν ἐκείνων, λ. χ. ὁ Ἁγ. Γεώργιος μετὰ τοῦ δράκοντος καὶ τῆς Ἀνδρομέδας κλπ.

Προκειμένου τοῦ ἰχθύος ὡς συμβόλου τοῦ Χριστοῦ<sup>2)</sup> ὑποθέτομεν τὰ ἑξῆς: Ἡ παράστασις δελφίνος περιειλιγμένου εἰς ἄγκυραν ἀπαντᾷ συνηθέστερον εἰς ἐθνικοὺς δακτυλιολίθους καὶ χριστιανικοὺς. Ὁ δελφὴν παρ' ἐθνικοῖς καὶ κυρίως παρ' Ἑλλησιν ἐμυθολογήθη ὡς ὁ σωτὴρ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ναυαγησάντων (Ἀρίων, Ἀπόλλων κλπ.) Ἔχομεν ἐπιγραφὰς

## IX

IXΘΥCΩTHP, CΩTHP, IXΘYCAΛI (φθιμένων σωτῆρ)

## ΘΥ

Πολλοὶ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἀναφέρουν ὁ κ. Σωτηρίου, ὁ Leclercq καὶ ἄλλοι πείθουν ὅτι ἡ παραδοχὴ τοῦ ἰχθύος ὡς συμβόλου τοῦ Χριστοῦ Σωτῆρος εἶνε ἐκχριστιανισμὸς ἐθνικῆς παραστάσεως καὶ ὅτι βραδύτερον

<sup>1)</sup> Οὕτως ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Ὁξύρυγχον τοῦ Φαγιούμ ἡ «Ἀθηναίων Πολιτεία» τοῦ Ἀριστοτέλους (1891), αἱ ψῆφαι τοῦ Βακχυλίδου (1897) οἱ Μιμίამβοι τοῦ Ἡρώνδα (1891) ἀποσπάσματα τοῦ Αἰσχύλου (1879) Εὐριπίδου (1879.1891) τοῦ Μενάνδρου (1906) καὶ τῆς Σαπφοῦς (1898).

<sup>2)</sup> Περὶ τοῦ ἰχθύος ὡς συμβόλου τοῦ Χριστοῦ ἰδὲ Γ. Σωτηρίου, «Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Τέχνῃ» Ἀθῆναι 1914 σ. 63.

παρητηρήθη ἡ σύμπτωσις τῆς ἀκροστιχίδος. Ἀρχικῶς ὁ δελφὶν ἦτο ὁ μόνος ἰχθύς ὁ συμβολίζων τὸν Χριστόν, ὅπως τὸ βλέπομεν εἰς πολλὰς παραστάσεις ἐπὶ νεκρικῶν πλακῶν καὶ τοιχογραφιῶν κατακομβῶν (Cassus, Domninus κλπ.), ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἰχθύς παρίσταν τοὺς χριστιανούς, τὰ «ψαράκια», ὅπως λέγει ὁ Τερτουλλιανὸς καὶ ὅπως τὸ βλέπομεν εἰς τὸν δακτυλιόλιθον τοῦ ἐπισκόπου Ἀγκουλέμης Ἀδεμάρ. (Σχ. 42)

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἄγκυρα (ἄγκυ. φαραωνιστὶ) εἶνε τὸ πρωτογενὲς σχῆμα τοῦ Σταυροῦ, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὑποθέτομεν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ δελφίνου περὶ τὴν ἄγκυραν εἶνε ἡ εἰκὼν τῆς αὐτοθυσίας τοῦ Ἐσταυρωμένου.

Εἷς τινὰς ποικιλίας, ἐνῶ εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἔχομεν τὴν συνήθη παράστασιν τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ, εἰς τὴν ἄλλην ἔχομεν σταυρὸν ἰσοσκελετῆ μέσῳ στεφάνου ἐκ κόμβων ἢ δάφνης. Εἰς ἄλλας ἀντὶ σταυροῦ ἔχομεν ἀστέρα μετὰ ἢ ἀνευ τῶν γνωστῶν Α, Ω ἐκατέρωθεν. Οἱ γράψαντες περὶ τούτων θεωροῦν τὸν ἀστέρα ὡς σύμβολον τοῦ κύρους ἢ τῆς ἀρχῆς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ Σωτὴρ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Πιθανὸν νὰ ἔχουν δίκαιον, ἀλλὰ δὲν προσαίγουν κανὲν πειστικὸν ἐπιχείρημα.

Ὁ ἀστὴρ φυσικὰ εἰς ὄλας τὰς θρησκείας, ἐχούσας φυσιολατρικὴν τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεως, ἐρησιμέυσεν ὡς στοιχεῖον συμβολισμοῦ. Εἰς τοιχογραφίαν τοῦ κοιμητηρίου τῆς Πρασίλλας ἐν Ρώμῃ ἀκτινοβολεῖ εἷς ἀστὴρ. Μᾶς ἐνθυμίζει τὸ τοῦ Ἡσαίου <sup>1)</sup> «οὐ γὰρ δύσεται ὁ ἥλιος σοὶ καὶ ἡ σελήνη σοὶ οὐκ ἐκλείψει· ἔσται γὰρ σοὶ Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ ἀναπληρωθήσονται αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους σου». Τὸ χωρίον αὐτὸ ἀρμόζει εἰς τοὺς κοιμηθέντας χριστιανούς καὶ δὴ τοὺς μάρτυρας διὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἄστρα τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς δύουν διὰ παντὸς εἰς τὸν ὀρίζοντα τοῦ τάφου των διὰ ν' ἀνατείλῃ ἀνέσπερος ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Δι' ἡμᾶς ὅμως, ἐκ πεζότητος ἀναζητοῦντας εἰς τὴν ὄλικὴν φύσιν καὶ τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν πάσης φιλοσοφικῆς ἰδέας, ἃν ὁ ἀστὴρ ἔγινε τὸ σύμβολον τῆς ἐλπίδος τῶν διαπλεόντων τὸν πολυκύμαντον πόντον τοῦ βίου, τὸ ὀφείλει εἰς τὸν πολικὸν ἀστέρα, τὰς Πλειάδας, τὸν Σείριον, καὶ τὸν Ἀρκτοῦρον τῶν ὁποίων αἱ ἑωθιναὶ καὶ ἑσπεριναὶ ἐπιτολαὶ ἐκανόνιζαν ὄχι μόνον τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πορείας τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ποροὰς καὶ συγκομιδὰς καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ μέλλον των. Ὁ ἀστὴρ λοιπὸν ὡς χριστιανικὸν σύμβολον εἶνε ὁ τελικὸς στόχος πρὸς ὃν τείνει ὁ χριστιανός, εἶνε αὐτὸς ὁ Χριστός. Καὶ τὸ

<sup>1)</sup> Ἐ' 20.

λέγει εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν<sup>1)</sup> «ἐγὼ εἰμι ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς, νομίζομεν, παρατίθεται ὡς διασάφησις τὸ Α, Ω τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ αἰδίου τῆς θεότητος.

Ἄλλως τε καὶ ἀπὸ σχεδιογραφικῆς ἀπόψεως ὁ ἀστὴρ εἶνε ρόδαξ, ὅστις πάλιν εἶνε πολλαπλοῦς σταυρός. (Σχ. 43)

Εἰς τὸ τῆς Ἀλεξανδρείας Μουσεῖον δύο ἄλλαι ποικιλίαι κοσμοῦνται διὰ πτηνῶν. Εἰς τὴν μίαν (Σχ. 44) φαίνεται νὰ εἶνε περιστερὰ ἐπὶ κλάδου ἄμπέλου. Τὴν παράστασιν βλέπομεν καὶ εἰς κοπτικά ξυλόγλυπτα παλαιῶν ἐκκλησιῶν.<sup>2)</sup> Τὸ πτηνὸν παρ' Αἰγυπτίους συνεβόλιζε τὴν ψυχὴν (μπί, μπάι) τοῦ ἀνθρώπου,<sup>3)</sup> τὸ πνευματικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος στοιχεῖον, ἐκεῖθεν δὲ ἐξεχριστιανίσθη καὶ βλέπομεν τὸ ἅγιον πνεῦμα νὰ ἐπιφαίνεται ἐν εἴδει περιστερᾶς, εἰς δὲ τὴν συμβολικὴν χριστιανικὴν νὰ συμβολίζῃ τὴν ἀγνότητα τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανοῦ, ὅστις μεταλαμβάνει τοῦ ἐρυθροῦ χυμοῦ τῆς σταφυλῆς, ἣτις συμβολίζει τὸν Χριστόν.

Τὸ ἐπὶ ἄλλης (Σχ. 45) ποικιλίας παριστάμενον πτηνὸν εἶνε δυσδιάκριτον. Μοὶ φαίνεται μᾶλλον πετεινὸς ἔχων ἀνοιγμένας τὰς πτέρυγας. Πιθανὸν ὅμως νὰ εἶνε καὶ φοῖνιξ, ὅστις ἀνευεῦθε ἀπὸ τῆς τέφρας του ὅπως ὁ χριστιανὸς ἀναγεννᾶται διὰ τοῦ βαπτίσματος ἢ διὰ τοῦ θανάτου.

Ὁ κ. Dutilh ἀναφέρει καὶ μίαν ἄλλην ποικιλίαν μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ΜΗΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ. (Σχ. 5) Ἐπειδὴ ὅμως εἶνε περιφερικὴ προφανῶς ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ ἢ ἀνάγνωσις ἀπὸ τοῦ ἄρθρου ΤΟΥ, ἦτοι ν' ἀναγνωσθῇ «τοῦ ἁγίου Μηνᾶ». Ὁ Kraus ὅμως παραδοξότερος ἀναγνώστης τὴν ἐξέλαβε «Μηνάτου Ἀγίου» καὶ διερωτᾶται ποῖος εἶνε ὁ ἅγιος Μηνᾶτος.<sup>4)</sup> Τὸ ἀστεῖον εἶνε ὅτι τὴν παρέλαβε τοιαύτην καὶ ὁ σοφὸς Leclercq<sup>5)</sup>.

Ὁ ἴδιος οὗτος παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Rossi<sup>6)</sup> ἄλλην ποικιλίαν μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ΛΥΘ ΠΙΑ. Καὶ αὐτὴ θὰ εἶναι περιφερικὴ καὶ ἀντίστροφος ὅπως ἀντίστροφοι εἶνε καὶ ἄλλαι καὶ πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ ΕΥΛΟΓΙΑ. Ἐχει παραλειφθῆ τὸ Ο καὶ τὸ Γ ἐτέθη ἀνεστραμμένον.

Τὰ λάθη αὐτὰ δίδουν τὸ ἐνδόσημον ὅτι αἱ σφραγίδες δι' ὧν ἐτυποῦντο αἱ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ ἀκόμη πηλοῦ ἦσαν ξύλινα καὶ εἶχον τὰ γράμματα αἶρε ἀ. Οἱ ἐργάται ἰθαγενεῖς καὶ ἀνελλήνιστοι περιέπιπτον

<sup>1)</sup> ΚΒ' 16. Γ. Λαμπάκη, «Χριστ. Ἀγιογραφία» σ. 7.

<sup>2)</sup> Γ. Ἀρβανιτάκη, «Ἀνέκδ. Ἐπιγραφαί.» Ἑλληνιον. Καίρου. Τεύχ. Δ' εἰκ. 25 σ.222.

<sup>3)</sup> Γ. Ἀρβανιτάκη, Περὶ γενέσεως τῶν παρ' Αἰγυπτίους ἰδεῶν περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Ἑλληνιον Κάϊρον. Τεύχ. Β' σ. 115.

<sup>4)</sup> Horae Belgicae ἐν Jahrbücher des Vereins im Reinlande. 1871 σ. 247.

<sup>5)</sup> Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» σ. 1726 σημ. 16.

<sup>6)</sup> Rossi «Mélanges» σ. 193.

εἰς τοιαύτας πλάνας ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς πρωτοπείρους σήμερον στοιχειοθέτας. Ἐν οὕτως εἶχε, τότε ἰδοὺ ὅτι δὲν ὑπῆρξαν μόνοι οἱ Κινέζοι οὔτινες μετεχειρίσθησαν αἰρετοὺς χαρακτήρας ξυλίνους εἰς ἐκτύπωσιν.

Δύο περιέργους ποικιλίας ἀναφέρει ὁ Νεροῦτσος,<sup>1)</sup> ὅστις ὅμως δὲν σχολιάζει τὸ σχῆμά των. Καὶ ὅμως (Σχ. 47, 48) εἶνε τὰ μόνα μὴ πλατυσμένα φιαλίδια. Ἐν τὴν ὀριζοντίαν τομὴν κυκλικήν. Ἰὸ δοχεῖον εἶνε ἡμισφαιρικόν, ἐπὶ τοῦ ἡμισφαιρίου εἶνε κωνικός κορμὸς καὶ ἐπὶ τούτου ὁ κυλινδρικός λαιμός. Αἱ λαβαὶ μεγάλαι ἔχουν τὴν καμπύλωσιν των εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ στομίου. Ἡ στρογγυλότης τῶν δοχείων, ὡς νομίζω, δεικνύει ὅτι δὲν ἦσαν περιάπτα, ἢ δὲ σφαιρικότης των ὅτι δὲν ἐστήνοντο ὄρθια. Ἡ ἐπιπεδότης στομίου καὶ λαβῶν μαρτυρεῖ ὅτι ἐτοποθετοῦντο μὲ τὸ στόμιον πρὸς τὰ κάτω. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ κοσμήματα εἶνε ἀνεστραμμένα. Ἀναγιγνώσκεται, πρᾶγματι, ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ἐπὶ δὲ τοῦ ἄλλου παρίσταται ἀστήρ ρομβοειδῆς καὶ εἰς τὸ μέσον τούτου τὸ *χρισμὸν* ἀνεστραμμένον. Εἶνε καὶ τοῦτο σύμβολον πτολεμαϊκῆς καταγωγῆς ἐκχριστιανισθέν. Ὁ μακαρίτης Ι. Σβορώνος τὸ ἐσημείωσεν ἐπὶ νομισμάτων δύο αἰῶνας πρ. Χρ.<sup>2)</sup>

Ὁ Leclercq δημοσιεύει δύο ἄλλας ποικιλίας.<sup>3)</sup> Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ πρώτου φιαλιδίου ὁ Μηνᾶς ὡς στρατιώτης μὲ τὰς δύο καμήλους, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ ὄψεως καὶ ἐντὸς στεφάνης ἐκ κλάδων καὶ φύλλων κομψῶς διατεθειμένων ἕνα μονόγραμμα τὸ ὁποῖον ἐκλαμβάνει ὡς τὸ τοῦ Ἁγίου Πέτρου. (Σχ. 49) Δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην διάγνωσιν ἕκ τινος χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου<sup>4)</sup> «Ὁ Ἅγιος Πέτρος εἶνε τὸ τελευταῖον μαρτύριον καὶ εἰς ἀπόστασιν ἐννέα μιλίων ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσιν ταύτης εὐρίσκεται ὁ Ἅγιος Μηνᾶς». Ἐχει ἄδικον ὁ σοφὸς κληρικός. Ἐπιπολαῖα ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου ἔκαμε νὰ νομισθῇ ὅτι τὰ δύο μαρτύρια ἦσαν πλησίον ἀλλήλων καὶ τοῦτο ἐθεωρήθη ἐπαρκὲς νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φιαλιδίου συνάντησιν τῶν δύο ἁγίων. Τὸ χειρόγραφον ὅμως τοῦ Ἐπιφανίου λέγει

<sup>1)</sup> Bull. Inst. Égypt. 1875 σ. 188.

<sup>2)</sup> «Τὰ νομίσματα τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων» Μέρ. Α' σ. σμγ' Εἶναι βερενίκεια χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ πεντάδραχμα. Ὁ Σβορώνος ἐρμηνεύει τὸ σῆμα ὡς τὸ μονόγραμμα Χρεμωνίδου τοῦ Ἀθηναίου, ὅστις ναύαρχος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πτολεμαίου Εὐεργέτου Α' ἐνεργῶν ἐν Κιλικίᾳ κατὰ τὴν ἀσιατικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν ἐνομισματοκόπησε τὰ 1500 τάλαντα ὅσα κατέσχεν ἐκεῖ.

<sup>3)</sup> Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» ἐν λ. Alexandrie σ. 1115 εἰκ. σ. 1112 καὶ λ. Ampoules σ. 1728—9. Τὰ ἐφωτογράφησεν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Montcalieri κ Biadaert, ἀπόκειται δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν ἐκεῖ Βαρναβιτῶν Πατέρων.

<sup>4)</sup> Eriphanii monachi et presbyteri edita et inedita. Ἐκδ. Dressel σ. 5—6.

ὅτι ὁ Ἅγιος Πέτρος ἦτο τὸ τελευταῖον μαρτύριον, ἄρα δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο κατόπιν του, ἐννοεῖται δὲ διὰ τὸν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας ἐρχόμενον. Ἄλλ' ὁ Ἅγιος Μηνᾶς δὲν ἦτο τὸ προτελευταῖον. Ἰωάννης ὁ Μόσχος<sup>1)</sup> λέγει «διαμενόντων ἡμῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸ Ἔγατον». Καὶ τὸ ἀλεξανδρινὸν τοῦτο Ἔγατον ἀναφέρουν πολλοὶ μοναστικοὶ συγγραφεῖς, οἵτινες ὁμιλοῦν καὶ περὶ Λαύρας τοῦ Δεκάτου ὀγδόου. Ὄνομάζοντο οὕτως αἱ μοναὶ ἀπὸ τῶν μιλλιαρίων ὅπου ὑπῆρχον ξενῶνες (χάνια) καὶ ρωμαϊκαὶ φρουραί. Ὄντως ἔχρημεν τὸ Παλάτιον τοῦ Ἐβδόμου εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὸν μωσαϊκὸν χάρτην τῆς Μαδηβᾶς βλέπομεν σημειούμενα ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ, καὶ ΤΟ ΕΝΑΤΟΝ σήμερον παραφθαρὲν εἰς Ἀνατόθ, τὴν ἀρχαίαν Καριαθαιαίμ<sup>2)</sup>.

Ἀπορρίπτομεν λοιπὸν τὴν γνώμην τοῦ Leclercq καὶ προτιμῶμεν ν' ἀναγνώσωμεν «Τιμόθεος». Τὸ √ ἄνω τῆς ὀριζοντίας ἀνήκει εἰς τὸ Μ, ἐνῶ εἰς τὸ «Πέτρος» οὐδεμίαν ἔχει θέσιν. Ὁ δεξιὸς πούς τοῦ Μ δὲν ἐγγίζει τὴν ὀριζοντίαν, διότι δὲν εἶνε Π ἀλλὰ ΤΙ. Ἄλλως τε καὶ γνωρίζομεν ὅτι ὁ Τιμόθεος Αἴλουρος ἢ Μπισκάγιας ἦτο Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸν παροξυσμὸν τῆς λατρείας τοῦ Μηνᾶ καὶ αὐτὸς ἐπεσιτάτησε τὸν ναὸν τὸν οἰκοδομηθέντα δαπάναις τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀρχαδίου, ὅτι ἀφήκε μονογραφίαν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅτι ἐχάραξε τὸ μονόγραμμά του ὑπερθεῖν τῆς νεοτεύκτου μεγάλης βασιλικῆς, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ ἀνέκδοτόν του χειρόγραφον. Δὲν εἶν' λοιπὸν παράδοξον νὰ ἔθεσε τὸ μονόγραμμά του καὶ ἐπὶ τῶν εὐλογιῶν, αἵτινες διενέμοντο εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ ναοῦ τούτου.

Τὸ ἕτερον τῶν φιαλιδίων εἶνε τὸ μεγαλύτερον ὅλης τῆς σειρᾶς. Ἔχει πλάτος 17½ ἐκστμ. καὶ μῆκος 27. (Σχ. 50) Ἐπὶ ἐκατέρᾳ τῶν ὄψεων του ἀναγινώσκειται :

#### ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΑΜΗΝ.

Εἰς τὸ πεδίον ὅμως παρίσταται ἡ Ἁγία Θέκλα ὅπως δηλοῦται ἐκ τῆς πέριξ ἐπιγραφῆς. Ἡ μάρτυς εἶνε ὀρθία, φέρει χιτῶνα καὶ ἔχει τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ἰσχιῶν. Ἐκατέρωθεν τῶν ποδῶν λέων καὶ τίγρις. Εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν ἀνὴρ ὀρθιος φέρων χιτῶνα καὶ μανδύαν. Εἰς τὰ δεξιὰ του διακρίνεται ταῶς, (Σχ. 51) ἀριστερὰ δὲ σφαιρικὸν βαπτιστήριον ἀπολήγον εἰς σταυρόν.

Ἡ ἐπιμήκης καὶ πωγωνοφόρος μορφή τοῦ ἀνδρὸς ἐγέννησε τὴν ὑποψίαν μήπως παρίσταται ὁ Παῦλος, ὅστις εἶχε βαπτίσῃ τὴν Θέκλαν.

Ἀντεγράψαμεν τὴν περιγραφὴν τοῦ Leclercq, ὃθεν ἐλάβομεν καὶ

<sup>1)</sup> CXXCIV.

<sup>2)</sup> *G. Arvanitaki, Golgotha et Sépulcre. Alexandrie 1923. σ. 68 σημ. 103.*

τὰς εἰκόνας, ἀλλ' αὐταὶ εἶνε τόσον κακοκαμωμέναι ὥστε δὲν διακρίνει κανεὶς τίποτε εὐκρινῶς. Πάντως νομίζομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ διότι θὰ ἐσημειοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου. Ἡ Ἁγία Θέκλα ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ εὐλογίας τοῦ Μηνᾶ, διότι κατὰ τὸν βιογράφον τούτου Τιμόθεον ὁ Μηνᾶς ἔσωσέ ποτε χριστιανὴν κινδυνεύουσαν νὰ βιασθῇ ὑπὸ στρατιώτου καὶ ἡ σώτειρα αὕτη παρέμβασις ἐγένεεν ἀκριβῶς ἔμπρὸς εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς Θέκλας κείμενον παρὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ Μηνᾶ. Τὸ ὅτι δὲ φέρει πώγωνα ὁ Μηνᾶς — ἂν πράγματι διακρίνεται πώγων — τοῦτο ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ φιαλίδιον εἶνε τεχνούργημα ὄχι αἰγυπτιακὸν ἀλλὰ δευτερογενοῦς ἕδρας τῆς λατρείας του.

Ὁ ταῶς συνεβόλιζε τὴν ἀνάστασιν, διότι χάνει τὰ πτερά του κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ ἀνακτᾷ αὐτὰ κατὰ τὸ ἔαρ.

Ὁ παρὰ τὴν Θέκλαν λέων — ἂν εἶνε λέων — συνεβόλιζε τὴν ἄγρυνον φρουρήσιν τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τῶν ἰδίων παθῶν, διότι τὸ ἰσχυρότατον τῶν ζώων ἐνομιζέτο ὅτι κοιμᾶται μὲ ἀνοικτούς τοὺς ὀφθαλμούς καὶ μόνον αὐτοῦ ἡ παρουσία τρέπει εἰς φυγὴν πάντα τᾶλλα θηρία. Ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶνε ἰσχυροτάτη καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν οὐτος ἔξυπνος, διὰ νὰ φρουρήσῃ ἑαυτὸν κατὰ τῶν παθῶν.

Δύο ἄλλαι παραστάσεις θὰ ἦτο ἐκπληκτικὸν ἂν ἔλειπον ἀπὸ τὰς «εὐλογίας» τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Μπεχέρας λατρευθέντος ἁγίου. Ἡ ἀσκητικὴ ράβδος τοῦ ἐρημίτου (Σχ. 62) καὶ τὸ φοινικόδενδρον (Σχ. 63). Ἡ εἰκὼν 62 μᾶς ἐνθυμίζει πράγματι τοὺς ἀναχωρητὰς τοῦ Ἰορδάνου τοὺς ὁποίους συνηντῶμεν κατὰ τὰς ἐκεῖ ἐκδρομάς μας, κρατοῦντας τὴν σταυροφόρον κατὰ τὰ ἄνω βακτηρίαν. Τὸ δὲ κατάφορτον καρπῶν φοινικόδενδρον εἶνε εἰς τὸ φυτικὸν βασίλειον, ὅτι ἡ κάμηλος εἰς τὸ ζωϊκὸν διὰ τοὺς ἐρημονόμους. Καὶ ἂν ἀφαιρέσητε ἀπὸ τὰ αἰγυπτιακὰ τοπεῖα τὸ ἰδιάζον των χαρακτηριστικὸν τῶν φοινίκων, οὐδὲν ἀπομένει διακρίνον αὐτὰ παντὸς ἄλλου τόπου. Ἡ χάρις του, ἡ ἡγεμονικὴ λίκνισις, ἡ μαύρη του σιλουέττα εἰς τὸν ὀρίζοντα προβαλλομένη ἐπὶ τοῦ ἑσπερινοῦ αἵματοχρώου ὀρίζοντος, ἐκφράζουν ὅλον τὸ μυστήριον τῆς ἐρήμου.

Δύο ἄλλαι ποικιλίαι κατατεταγμέναι μεταξὺ τῶν εὐλογιῶν τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας νομίζω ὅτι δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτόν. Οὐδὲν φέρουν τὸ ἀναφερόμενον εἰς αὐτόν, καὶ ἡ πάσις των εἶνε ἐντελῶς διάφορος τῆς τῶν φιαλιδίων τοῦ Ἁγίου τούτου.

Πάντως ὅμως εἶνε χριστιανικαὶ καὶ ἐνδιαφέρουσαι.

Ἡ μία ἔχει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως σταυρὸν μετὰ τῶν Α, Ω εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας του. Κατὰ τὸν Rossi τὸ σύμβολον αὐτὸ ἐμφανίζεται εἰς

τὴν Ρώμην μόλις κατὰ τὸν Ε'. αἰῶνα,<sup>1)</sup> εἶνε δὲ γνωστὸν ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως.<sup>2)</sup> Ἐν τούτοις εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐμφανίζεται πολὺ ἐνωρίτερον, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ τὴν ὁποίαν εὔρον ἀνέκδοτον εἰς ἀρχαιοπώλην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (Σχ. 52). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη νεκρικὴ αἰγυπτίας χριστιανῆς εἶνε πτωχοτάτη· Ἐυτελής μαλακὴ πέτρα μὲ χάραξιν πρόχειρον, ἔχει τὰς ἐγγλυφὰς ἐρυθράς. Ἐν τούτοις εἶνε, νομίζω, σπουδαῖον τὸ εὔρημα, διότι μᾶρ δεικνύει καθαρὰ πῶς ἐξεχριστιανίσθη ὁ αἰγυπτιακὸς σταυρὸς. Διατηρεῖ ἀκόμη τὸν ἄνω δακτύλιον. Ὡς γνωστὸν ὁ φαραωνικὸς σταυρὸς εἶνε τὸ ἱερογλυφικὸν γράμμα τῆς ζωῆς. Εἰς τὸν ἐν Κόμ Ὅμπο τῆς Ἀνω Αἰγύπτου ναὸν βλέπομεν τὸν Θεὸν Σεκέτ προτεινοντα τὸν σταυρὸν αὐτὸν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ Φαραῶ διὰ νὰ τὸν ἐμψυχώσῃ. Παρ' Αἰγυπτίους, ἔκαλεῖτο ἄγκχ ἔξ οὗ πιθανῶς ἢ ἑλληνικῇ λέξει ἄγκυρα, ὅπως ἐκ τοῦ λαχεροῦντ ἔγινεν ὁ λαβύρινθος καὶ ὄχι ἐκ τοῦ λάβρυς ὅπως ἐγράφη εἰς πρόσφατον ἐν Ἀθήναις μελέτην. Ἡ ἐξέλιξις τῆς μορφῆς εἶνε εὐνόητος.

Περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ἀνευρεθέντος εἰς Νινευῆ, Κνωσσόν, Αἴγυπτον, Ἑλλάδα καὶ πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἔγραψαν περισπουδάστους μονογραφίας ὁ Gustave Lejeal καὶ ὁ G. de Mortillet<sup>3)</sup> Ὅχι σπανίως τὸ ΑΩ ἀπαντᾷ ΩΑ. Τὸ φιαλίδιον φέρει ὀπισθεν τὴν ἐπιγραφὴν

Φ  
Ζ ω  
C

Εἶνε παίγιον χάρις εἰς τὸ μεσάζον Ω. Οἱ χριστιανοὶ ἠρέσκοντο εἰς τοιοῦτους συνδυασμούς. Οὕτω λ. χ. ἔχομεν:

ο  
Π  
ΚΑ Λ ΟΝ  
ο  
N

τὸν ἐχριστιανίσαντα φαραωνικὸν οδιζᾶν εἰς παντεπόπτην, (Σχ. 53bis)

<sup>1)</sup> Cabrol, «Diet. Arch. Chrét.» ἐν λ. Α—Ω.—Ἑλλήνιον Κάριον Ἀρ. 4 σ. 226 εἰκ. 11.

<sup>2)</sup> Α' 8. «Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ὦν καὶ ὁ ἦν».

<sup>3)</sup> «Jesus de Nazareth» Paris. 1902. Ἐν παραρτήματι «Le signe de la Croix» Ἐδημοσιεύσαμεν μετὰφρ. τούτου εἰς περιοδ. «Ἀνατολή» Φεβρ. 1903.—G. de Mortillet, «Le signe de la Croix avant le Christianisme» Paris 1866 μετὰ 113 εἰκόνων. Φαίνεται ὅτι τὸ σύμβολον ἐπεκράτησε παντοῦ καὶ πάντοτε παρὰ μονοθεῖσταις, διότι ὅπου ἀπαντᾷ λείπουν ἄλλα εἰδῶλα καὶ ἴχνος πολυθεϊσμοῦ.

τὰ τέσσαρα Θ κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ἁγίου μανδηλίου (Θεοῦ θέα, θεῖον θαῦμα) καὶ βραδύτερον τὰς ματαιοσχόλους δεξιότητας τῶν καρκινικῶν στίχων παρὰ βυζαντινοῖς κλπ<sup>1)</sup>.

Τὸ ἄλλο φιαλίδιον εἶνε θραῦσμα (Σχ. 53) μὲ πολὺν τριμμένην τὴν ἐπ' αὐτοῦ παράστασιν. Οἱ κ. κ. Dutilh καὶ Blonfield διέκριναν τὸν Ἅγιον Μηνᾶν μεταξὺ δύο βοῶν καὶ ὑπενθύμισαν τὸ τοῦ Ἡσαΐου «ἔγνω βοῦς τὸν κησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ.»<sup>2)</sup> Ὁ Blonfield μάλιστα διατυπώνει τὴν ὑπόνοιαν μήπως πρόκειται ὄχι περὶ κεράτων βοῶν, ἀλλὰ πτερυγῶν ἀγγέλων . . . οἷον χερουβεὶμ. Τὸ περιεργον εἶνε ὅτι παραθέτουν καὶ τὴν εἰκόνα ἣ ὁποία εἶνε ἀρκετὰ εὐκρινής. Ὅπως δὴποτε τὸ ἐξήτασα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸ ἐσχεδίασα καὶ παραθέτω τὸ σχεδιάσμα μου.

Ἄπλουστατα λοιπὸν πρόκειται γυνὴ κατὰ μέτωπον ὀλόσωμος, γυμνὴ ἐντελῶς, μὲ δόξαν ἁγίας περὶ τὴν κεφαλὴν· ἔχει τοὺς πόδας ἀνοικτούς, τοὺς μαστοὺς πολὺ μεγάλους καὶ πίπτοντας μέχρις ὀμφαλοῦ, καὶ διὰ τῶν ἰδίων τῆς χειρῶν ἐκβάλλει τὸ νεογνόν. Διηλαδὴ αὐτομαγεύεται. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς αἱ κεφαλαὶ δύο βοῶν. Προφανῶς ἔχομεν πολὺν ρεαλιστικὴν παράστασιν τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὴν ἀγιογραφίαν συχνὰ ἀπαντῶμεν γραφικὰς ἐρμηνείας ἀγιογραφικῶν ἐκφράσεων μὲ ρεαλισμὸν, ὅστις σήμερον μᾶς σκανδαλίζει. Εἰς τοὺς χρόνους ὁμοῦ τῆς θερμῆς πίστεως, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἀπερρόφα τὴν προσοχὴν ὀλόκληρον.

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὐτὴ εἶνε ἡ γραφικὴ μετάφρασις τοῦ τροπαρίου «Νηδυῖ τὸν Λόγον ὑπεδέξω». Ὁ τεχνίτης παρηρημένευσε τὴν ἔννοιαν. Ἡ φράσις σημαίνει «ὑπεδέχθης εἰς τὰ σπλάγχνα σου». Ἀναφέρεται εἰς τὴν σύλληψιν, εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν ὃχι δὲ εἰς τὸν τοκετόν, τὴν γέννησιν. Τὸ μέγεθος τῶν μαστῶν στοχάζεται νὰ ὑπενθυμίσῃ τὸ «μακαρία ἡ κοιλία ἣ γεννήσασά σε καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας». Ἡ παρουσία τῶν βοῶν ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ σκηνὴ διεξήχθη εἰς φάτνην. Τὸ ἴδιον βλέπομεν εἰς τοιχογραφίαν τοῦ Ἁγ. Σεβαστιανοῦ<sup>3)</sup> ἐν Ρώμῃ (Σχ. 55) ὅπου ὑπεράνω τοῦ ἐσπαργανωμένου βρέφους κύπτουν δύο βοῶν κεφαλαί. Ἀνάλογος κατὰ τὴν παρερμηνείαν καὶ τὸν ρεαλισμὸν εἶνε ἡ πολὺ συνήθης παράστασις τῆς Θεοτόκου κρατούσης βρέφος τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν τῆς χειρὸς καὶ τοῦτον κρατοῦντα σφαῖραν ἔναστρον μετὰ σταυροῦ. Εἶνε ἡ φράσις «τὸν πάντα

<sup>1)</sup> Γ. Ἀρβανιτάκη, «Μουσεῖον» περιοδ. ἐν Κατρω σ, 431.

<sup>2)</sup> Α' 3.

<sup>3)</sup> Peraté, «Arch. Chrét.» σ, 160.



βυστάζοντα ἐβάστασας» τὸ ὁποῖον ὁμως ἐννοεῖ «ἐβάστασας ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, ἐκυφόρησας». Εἰς τὴν ἔρημον τῆς Ἰουδαίας ἐπὶ ἀπορρώγῳ βράχου τῆς φάραγγος Οὐάντι ἐν Νὰρ (Κοιλὰς τοῦ πυρός) εἶνε ἡ περίφημος Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ὁλόκληρον τὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος τῆς ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίας καταλαμβάνει εἰκὼν τῆς Θεομήτορος, τῆς ὁποίας ἡ κοιλία προέχει ἐκατέρωθεν ὑπερβολικὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἀναγινώσκειται μὲ πελώρια γράμματα «πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν». Ἐξεπλάγην καὶ ὄκτειρα ὅταν εἶδα τὸ τερατούργημα αὐτὸ τῆς θρησκοληψίας. Εἶδον καὶ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ μεταξὺ Βηθλεὲμ καὶ Ἱεροσολύμων ἄλλην εἰκόνα φορητὴν τὴν «τριχεροῦσαν» Εἶνε ἡ Θεοτόκος μὲ τρεῖς χεῖρας γυναικείας! Ἡ τρίτη χεὶρ προσετέθη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος ὅτε ἀπέδωκεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς εἰκονολατρείας γράψαντα Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν τὴν δεξιὰν ἀπὸ τὴν ὁποίαν τὸν εἶχεν ἀκρωτηριάσῃ ὁ Καλίφας τῆς Δαμασκοῦ. Ὡστε ἐὰν ὁ Καλίφας τοῦ ἔκοπτε τοὺς δύο πόδας θὰ τὴν ἐξωγράφιζαν τετράποδον ἢ ἂν τὴν εἶνε μὲ δύο εἶνας. Ἰδοὺ τι ὑποφέρει ἡ λογικὴ ἀπὸ τὸ κράτος τῶν προλήψεων. Ὁ κ. Ξανθοῦδιδης μᾶς ἀνακοινώνει δύο ἄλλας τοιαύτας ρεαλιστικὰς εἰκόνας, δύο κάλυκας τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀναδίδονται φλόγες. (Σχ. 57) Εἶνε εἰκὼν τῆς ἐκφράσεως «πῦρ γὰρ ὑπάρχει τοὺς ἀναξίους φλέγον». Εἰς τὸν ἄλλον φαίνονται ἐπιπλέοντα εἰς τὸ αἶμα τὰ τεμάχια τοῦ Χριστοῦ (Σχ. 58) ἡ κεφαλὴ μετὰ τῆς δόξης, αἱ χεῖρες χωριστῶς, θώραξ καὶ κοιλία καὶ μηροὶ εἰς ἓν τεμάχιον, καὶ χωριστὰ αἱ κνήμαι μετὰ τῶν ποδῶν! Εὐρίσκειται εἰς τὴν μονὴν τοῦ Θεολόγου εἰς τὸν Ὑμηττόν.<sup>1)</sup> Εἰκὼν ἱκανὴ νὰ κινήσῃ τὴν φρίκην καὶ τοῦ πλέον ἐσκληρυμένου ἀστυιάτρου. Ἡ παράστασις αὐτῇ, τὴν ὁποίαν εἶδον καὶ εἰς ἀγιογράφους τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀναφέρεται εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σωτήρος «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον»<sup>2)</sup>.

Ὁ μακαρίτης J. Bolit περιγράφων<sup>3)</sup> τὴν νεκρόπολιν τοῦ Ἀμφοῦσι λέγει ὅτι εἰς μίαν τοιχογραφίαν εἶδε μεταξὺ ἄλλων συμβολικῶν παραστάσεων καὶ μίαν γυναῖκα γυμνήν, βδελυρᾶς ἀσχημίας, μετὰ μεγάλων μαστῶν, μὲ κοιλίαν πολὺ ὠγκωμένην, μὲ τοὺς πόδας ἀνοικτούς νὰ αἰωρῆται εἰς τὸ κενόν. Ἐκλαμβάνει δὲ τὴν εἰκόνα ὡς δεῖγμα τοῦ σκωπτικοῦ καὶ φιλοπαίγμονος χαρακτῆρος τῶν Ἀλεξανδρέων. Ἔχει ὁμως ἄδικον, διότι εἰς ἓνα ὑπόγειον νεκρικὸν ἐνδιαίτημα, τόπον λατρείας καθ' ἑαυτὴν μελαγχολικῆς καὶ πενθίμου,

<sup>1)</sup> Γ. Ἀρβανιτάκη, «Ἀγιογραφικαὶ ἀσχημίαι» ἐν «Ἀιγυπτιακῷ Ἡμερολογίῳ» Δρακοπούλου 1901 σ. 173.

<sup>2)</sup> Ματθ. ΚΖ' 26.

<sup>3)</sup> Bull. Soc. Arch. d' Alex N° 4 σ. 24.

τοιούτον ἐμπαιγμὸν θὰ διέπραττε μόνον ἔθνικὸς διώκτης. Τότε ὅμως ἡ εἰκὼν θὰ ἦτο πρόχειρον σχεδιάσμα, ἐνῶ ἐδῶ πρόκειται τοιχογραφικὴ ἐργασία. Ἄλλως τε καὶ οἱ χριστιανοὶ θαμῶνες τοῦ κοιμητηρίου θὰ ἀπέσβυναν τὴν ἀσεβῆ εἰκόνα. Πρόκειται λοιπόν, καθ' ἡμᾶς, περὶ γραφικῆς μεταγραφῆς τοῦ εὐαγγελικοῦ «μακαρίῳ ἢ κοιλία ἢ βαστάσασά σε καὶ μαστοὶ σὺς ἐθήλασας».

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἔχομεν γελοιογραφίας πρὸς σατυρισμὸν τῶν χριστιανῶν, ὅπως τὴν εἰς τὸ μουσεῖον Kircher τῆς Ρώμης (Σχ. 56) εἰς τὴν ὁποίαν παρίσταται ὁ Ἐσταυρωμένος μὲ κεφαλὴν ὄνου καὶ ἐνώπιόν του προσευχόμενος κάποιος Ἀλεξάμενος, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀλεξάμενος σέβεται Θεόν.» Ἄλλ' ἡ γελοιογραφία εἶνε γραφίτης πρόχειρος εὑρεθεὶς εἰς τὸ παιδαγωγίον, δηλαδὴ τὴν αἴθουσαν τῶν νεαρῶν ἀκολούθων ἐντὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀνακτόρου καὶ ἦτο μεταξὺ ἄλλων ὁμοίων χονδροειδεστάτων παραστάσεων.<sup>1)</sup> Ἐκεῖ βέβαια ἐγένετο ἐπίδειξις ἀντιχριστιανικοῦ πνεύματος.

Εἶνε δυστύχημα ὅτι τοῦ φιαλιδίου τούτου σώζεται μόνον τεμάχιον τῆς μιᾶς ὄψεως. Ἴσως ἡ ἄλλη ὄψις θὰ εἶχεν ἐπιγραφὴν ἢ ἄλλην ἔνδειξιν διαφωτίζουσαν ἡμᾶς περὶ τοῦ πραγματικοῦ χαρακτήρος τοῦ σκεύους. Διότι, παρ' ὅσα εἶπον, δὲν ἀποκρύπτω τὴν πιθανότητα νὰ πρόκειται περὶ μὴ χριστιανικῆς παραστάσεως. Ἡ Ἑλληνίς Θέμις ἐταυτίζετο πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν Ἴσιδα γενομένη τροφὸς τοῦ Ἄμμωνος καὶ προσωποποιούσα τὴν γόνιμον γῆν ὅπως ἡ Ἴσις τὴν ὑπὸ τοῦ πλημμυροῦντος Νείλου—Ἐσίριδος βρεχομένην παχεῖαν γῆν τῶν ὀχθῶν.<sup>2)</sup> Ἀμφότεραι καλοῦνται «Ἁγίαι παρθένοι» ὁ δὲ Μακρόβιος μαρτυρεῖ ὅτι «κατὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον (ὅταν δηλ. ἐορτάζονται τὰ χριστούγεννα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν) ἐξετίθετο εἰς κοινὴν λατρείαν ὁμοίωμα τῆς Θέμιδος γαλουχούσης τὸν Ἄμμωνα, τοῦτο δὲ βεβαιώνει καὶ τὸ «Χρονικὸν Ἀλεξανδρείας» λέγον· «Οἱ Αἰγύπτιοι λατρεύουν μέχρι τοῦ νῦν τὸν τοκετὸν Παρθένου καὶ τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ τῆς, παράστασιν δὲ τούτου ἐκθέτουν εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν ἐντὸς φάτνης. Ὅτε δὲ ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἠρώτησε τὸν λόγον τῆς τοιαύτης λατρείας ἔλαβεν ἀπάντησιν ὅτι τοῦτο ἦτο μυστήριον διδασχθὲν εἰς τοὺς πατέρας των ὑπὸ σεβασμίῳ γενάρχῳ». Ὁ δὲ Ἱερώνυμος παραπονεῖται ὅτι τὴν Γέννη-

<sup>1)</sup> *Garucci*, Un Crocifisso da mano pagana nella casa dei Cesari sul Palatino» 1856. Ἴδε καὶ *Cabrol*, «Dict. Arch. Chrét.» ἐν λ. Accusation Contre les Chrétiens».

<sup>2)</sup> Γ. Ἀρβανιτάκη, «Ἀνέκδοτοι ἑλλην. ἐπιγραφαὶ καὶ χειρόγραφα» ἐν «Ἑλλήνιον» τεύχ. Ζ σ. 70. *G. Maspéro*, Hist. Anc. des peuples de l'Orient Classique.—Egypte et (haldeé) σ. 132. *Πλουτάρχου*, «Περὶ Ἴσιδος καὶ Ἐσίριδος» ΔΒ' Τινὲς τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν ὑποτιμῶσιν ἀδίκως τὸ πολῦτιμον βιβλίον. Ὁ *Maspéro* ἀρνεῖται ὅτι εἶναι τοῦ Πλουτάρχου. Προσφάτως εἶδον ὅτι ἐγένεν ἐπιμελὴς γαλλικὴ τοῦ ἔκδοσις

σιν τοῦ Ἀδώνιδος ἐπανηγύριζον οἱ ἔθνικοι ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ κατὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον». <sup>1)</sup> Εἰς τὴν συλλογὴν Fouquet ἀντέγραψα δύο ἀγαλμάτια πήλινα εἰς τὰ ὁποῖα παριστάνεται ἡ Ἰσις γαλουχοῦσα τὸν Ὄρον. Νομίζει κανεὶς ὅτι βλέπει τὴν συνήθη χριστιανικὴν παράστασιν τῆς Θεομήτορος. (Σχ. 59, 60)

Εἶνε ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον εἶδον πλῆθος «Εὐλογιῶν» τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ χωρὶς νὰ ἀπαντήσω οὐδὲ μίαν λυχνίαν του. Ὅτι θὰ ὑπῆρχον τεκμαίρεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται μία εἰς τὸ Μουσεῖον Lavigérie τῆς Καρχηδόνας <sup>2)</sup> ὅτι δὲ ὑπῆρχον λυχνίαι ἀναφερόμεναι εἰς ἁγίους ἀποδεικνύει μία εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβιτς, ἐφ' ἧς ἀναγινώσκειται Ὁ ΑΓΙΟΣ ΘΕΟΤΩΡΟΣ. Αἱ δύο εἶνε ὅμοιαι, σχήματος δηλ. πετάλου καὶ κοσμοῦνται κατὰ μέσον μὲ ἄνθος ἐξ ἑννέα πετάλων <sup>3)</sup>. (Σχ. 61)

Αἱ «Εὐλογίαι» λοιπὸν ἦσαν ἀντίδωρα τῆς Μονῆς πρὸς τοὺς προσκυνητάς, μία ὕλικὴ ἔνδειξις τῆς εὐμενεῖας τοῦ Ἁγίου πρὸς τοὺς «μὴ κατοκνοῦντας μακρὰν ὁδὸν πορευέσθαι πρὸς αὐτόν». Περιεῖχον δέ, ὡς εἶπομεν, ὕδωρ ἀπὸ τοῦ ἁγιάσματος ἢ ἔλαιον ἀπὸ τῆς κανδήλας. Οὐδεμία δ' ἐν τούτῳ πρωτοτυπία, διότι ὅλα τὰ προσκυνήματα ἔδιδον καὶ δίδουν τοιαῦτα ἀντίδωρα, ἅτινα ἢ δεισιδαίμων θεοσέβεια τῶν προσκυνητῶν ἐφύλαττεν ὡς πηγὴν χάριτος.

Ὁ Blant λέγει ὅτι ἀνέγνωσεν ἐπὶ τινος φιαλιδίου «ΕΥΧΟΛΟΓΙΑ ΛΑΒΟΜΕΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ», <sup>4)</sup> Ἀνάλογον γραφὴν ἀναφέρει καὶ ὁ

<sup>1)</sup> Dupuis, «Origine de tous les cultes» τ. II σ. 97.

<sup>2)</sup> A. Belatre, Musée Lavigérie» Paris 1899 III<sup>e</sup> serie πίν. IX Νο 3 σ. 38.

<sup>3)</sup> Ἡ ἀντικατάστασις αὕτη τοῦ δ διὰ τοῦ ἐπίσης ὀδοντοφώνου τ εἶναι ἀξία προσοχῆς. Εὔρον καὶ Πτολεμαϊκὴν ἐπιγραφὴν μὲ τὴν λέξιν «ἀτελφῆ».

ΠΛΟΥΤΑΣ ΠΡΑΚΛΕΙΟΥ ΕΛΕΝΑ ΑΤΕΛΦΗ  
ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΛΕ ΝΕΡΩΝΟΣ  
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΤΙΒΙ ΙΔ'

Ὑπενθυμίζει τὴν γραφὴν Ἰούδα ἀντὶ Ἰούδα τῆς πρώτης χειρὸς τοῦ Βατικανικοῦ κώδικος προκειμένης τῆς ἐπισκέψεως τῆς Θεοτόκου παρὰ τῇ Ἐλισάβετ. Καὶ αὕτη εἶνε ἡ ὀρθὴ γραφή. «Μαρία μετέβη εἰς Ὀρεινὴν εἰς πόλιν Ἰούταν» ἦτοι μετέβη εἰς τὴν πόλιν Ἰούταν τῆς ἐπαρχίας Ὀρεινῆς. Οὕτω καὶ Θεότωρος ἀντὶ Θεόδωρος. Προκειμένου περὶ τοῦ δνόματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἡ γραφὴ «ἐπιερέως Θεουδώροι» ἐπὶ λαβῆς ἐνόημου ἀμφορέως τῆς συλλογῆς Ρόστοβιτς, ὃ δὲ Dr. Botti ἀναφέρει «ἐπιερέως Θεουδώρου» («Ἑλληνιον» Κάϊρον. Τεύχ. Ζ' σ. 147 ἀρ. 30 καὶ Catal. Musée-Grecoomain 1901 σ. 195 ἀρ. 233 καὶ 238.

Ἡ ἐναλλαγὴ αὕτη τῶν ὀδοντοφώνων ἀπαντᾷ συχνότατῃ εἰς τοὺς πτολεμαϊκοὺς παπύρους (E. Mayser, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit (σ. 175,176) λ. χ. τὸ τ ἀντὶ δ εἰς τὰς λέξεις: Σπυρίτων, τωδεκαμήνου, Ἰπποτάμου, τὸ τ ἀντὶ θ: Ξαντικοῦ, τὸ δ ἀντὶ τ ὡς λ. χ. δέκτων, δέλος, πέδαςος, ἀφθιδος.

<sup>4)</sup> «Revue Arch.» Mai 1878 σ. 308.—«Archives d'Orient Chrét.» τ. II σ. 455.

Dalton.<sup>1)</sup> Ἐμφανῶς τὸ περιτεῦον Ὁ ὀφείλεται εἰς ἀβλεψίαν τοῦ χυδαίου ἀγγειοπλάστου. Ὁ Blant προτείνει ν' ἀναγνώσωμεν «εὐλόγια» οὐδετέρως. Ἄλλὰ τότε τὸ φιαλίδιον θὰ ἦτο καὶ θὰ ἔγραφεν «εὐλόγιον». <sup>2)</sup> Ἐζήτησε μάλιστα νὰ ἐτυμολογήσῃ τὴν λέξιν ἀπὸ τὸ «λάβε» μαρτυρούμενος Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. <sup>3)</sup> Προφανῆς ὅτι δὲν ἐγνωρίζε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ παρηρημένον τὸν Χρυσόστομον. Ὁ Χρυσόστομος συνιστᾷ τὴν φοίτησιν εἰς τῶν μαρτύρων τοὺς τάφους καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐλαίου τῶν ἀκοιμήτων αὐτῶν λυχνιῶν χρῆσιν γλώσσης, λαιμοῦ, χειλέων καὶ ὀφθαλμῶν. Λέγει λοιπὸν ἐπὶ τούτῳ «ἄρον εὐλογίαν ἀπὸ τοῦ τάφου, λάβε ἔλαιον ἅγιον».

Ὁ Garucci<sup>4)</sup> προτείνει ν' ἀναγνώσωμεν «εὐλογία λαβομέν(ων) τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ». Ἦτοι τραυματισμένων! Ἄλλὰ διατι νὰ λείπη ἡ κατάληξις ΩΝ; Ἴσως διὰ νὰ εἶνε ἀκρωτηριασμένοι οἱ λαβόμενοι αὐτοὶ τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ. Ὅτι τὸ βο ἔπρεπε νὰ ἦτο βω παρέλκει νὰ τὸ παρατηρήσωμεν κατὰ τὴν παροιμίαν «ἔδῳ καράβια χάνονται, παληόβαρκες ποῦ πάτε;».

Ὁ Monseigneur de Waal<sup>5)</sup> ἔχει ἰδίαν ὀρθοπεδικὴν μέθοδον διὰ τοὺς «λαβομένους» τούτους. Ἀναγινώσκει «εὐλογία λαβομένη τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ» δηλαδὴ «παρμένη» ἀπὸ τὸν Ἁγιον Μηνᾶν.

Ἡ λέξις «εὐλογία» ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ σκευὴ ἑβραϊκῶν κοιμητηρίων ἐν Ρώμῃ<sup>6)</sup>.

<sup>1)</sup> Catal. of early christians Antiquities. σ. 155 ἀρ. 867.

<sup>2)</sup> Blant, «Les sarcophages d'Arles» σ. 60.

<sup>3)</sup> «Ὅμιλ. εἰς μάττ.» τ. Β' σ. 669. ἔκδ. Migne καὶ Rossi, «Roma Sotterana» t. III σ. 506.

<sup>4)</sup> Storia dell' arte Cristiana t. VI σ. 53.

<sup>5)</sup> Römische Quartalschrift. 1896 σ. 24.

<sup>6)</sup> Ὁ «Rossi, (Arch. de l'Orient Lat.» 1884 t. II σ. 453 «Verre représentant le Temple de Jérusalem.») πραγματεύεται περὶ τοῦ πυθμένου ὑαλίνου κυπέλλου ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ναὸς μέσφ δύο κίωνων ὑπερυσήλων καὶ τεσσάρων βαθμίδων κατὰ τὴν εἴσοδον, καὶ ἐν μέσφ τετραγωνικοῦ περιστυλίου. Δεξιὰ προβάλλουν δύο οἰκίαι ἕκαστα μετὰ φοινικοδένδρου. Κάτω ἢ ἐπτάφωτος λυχνία καὶ δεξιὰ μὲν ταύτης κρατῆρες καὶ ὕδρια, ἀριστερὰ δὲ ἄλλα ἀντικείμενα, πάντα, νομίζει, ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἁγίων ἀποτεθειμένων κειμηλίων. Περὶ τὸν ναὸν ἀναγινώσκειται ἀριστερὰ μὲν «οἶκος εἰρήνης» δεξιὰ δὲ «λάβε εὐλογίαν» ἐκτὸς δὲ τοῦ περιτειχίσματος καὶ πέραν τῶν φοινικοδένδρων «. . . τῶν σῶν πάντων.» Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἀριστερὰ συμμετρικὴ ἦτο «Πίε καὶ ζήσης» Ὁ Rossi θεωρεῖ τὸ σκευὸς ἑβραϊκὸν καὶ ὄχι χριστιανικόν, διότι ὑπάρχει ἡ ἐπτάφωτος λυχνία τὴν δὲ ἔκφρασιν «Πίε καὶ ζήσης μετὰ τῶν σῶν πάντων» καὶ «λάβε εὐλογίαν» ὡς τυπικὰς ἐκφράσεις τῶν φασκαλικῶν δειπνῶν ὅποῦς ἦτο καὶ ὁ μυστικὸς τοῦ Χριστοῦ, καθ' ὃν «ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον καὶ εὐλόγησας . . . ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ ἐπε λάβετε φάγετε . . . καὶ πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες . . . (Ματθ. ΚΖ' 27 Μαρκ. ΙΔ' 22. Λουκ. ΚΒ' 19).

Εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Ἰησοῦ ἦτο τυπικὴ φασκαλικὴ (Bost,

Τοῦτο καὶ αἱ συμβολικαὶ παραστάσεις ὅσαι ἐμελετήθησαν ἀνωτέρω, διδάσκουν πόσον μεγάλην ἐπίδρασιν ἐξήσκησαν οἱ ἑλληνίζοντες Ἑβραῖοι τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σύμβολα καὶ τύποι καὶ ἰδέαι καὶ ἔθιμα εὐχερῶς διωχετεύθησαν ἀπὸ τῶν φαραωνιτῶν εἰς τοὺς χριστιανοὺς διὰ τούτων, διότι οἱ ἀλεξανδρεῖς Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ ἐγένοντο καὶ ἑλληνοιστιῶν ὁμίλων καὶ ἔγραφοι.

Ὁ Δρ. Β. Ἀποστολίδης μελετήσας ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ ἀπέδειξε καὶ διὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης παρὰ τὸν Νεῖλον. «Ἡ δοξασία, λέγει, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἅμα ἀναφανεὶς συνεχωνεύθη μὲ τὸν ἑλληνισμόν, ὅστις περιέβαλε αὐτὸν μὲ τὸν φιλοσοφικὸν μανδύαν δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν δίδουν εἰς αὐτὴν οἱ ἄκρον ἑλληνίζοντες. Ὅσα κοινὰ ἔχει ὁ ἑλληνισμὸς μὲ τὸν χριστιανισμόν δὲν τὰ ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς ἀτιμιστάς οὔτε ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστάς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑλληνόφωνας Ἑβραίους. Κλήμης καὶ Ὠριγένης ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Φίλωνος». Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα ἤγαγεν ἡμᾶς καὶ ἡ μελέτη τῶν συμβόλων τῶν πρώτων χριστιανῶν.

## Γ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

«Dict de la Bible» ἐν λ. pacque, festin, Cène, coupe). Ἄλλ' αὐτὸ καὶ ἡ λυχνία δὲν ἀρκοῦν νὰ χαρακτῆρισουν τὸ σκεῦος ἑβραϊκόν. Εἶνε γνωστὸν πόσον ἐκοπίασεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, διὰ τὴν ἀποσπάσθη τὸς ἐξ Ἑβραίων χριστιανοὺς ἀπὸ τὸ τυπικὸν τῆς Συναγωγῆς (*G. Arvanitaki*, «La réforme Grégorienne. Réponse au Patriarche Copte Catholique» Le Caire 1906 ἐνθα καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου). Ὁ ἴδιος Rossi ἀπορεῖ τί σημαίνει ἡ ἐπιγραφὴ «οἶκος εἰρήνης.» Ἡδύνατο νὰ ἐνθυμηθῇ τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν Μυστικὸν ἐκεῖνον Δεῖπνον «εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ἰωαν. ΙΔ' 27).

Καθ' ἡμᾶς τὸ περίφημον σύντριμμα τοῦ κυπέλλου ἦτο χριστιανικόν, ἐχρησίμευσεν εἰς τὸς ἀγάπας τῶν ἐν Ρώμῃ ἐξ Ἑβραίων χριστιανῶν. Εἶνε συμβολικὴ εἰκὼν τοῦ Θ' κεφ. τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου, ὅστις συνιστᾷ τὰς ἀγάπας (Α' Κορινθ. ΙΑ' 18—34, ΙΔ' 1—12).

β) Ἐν Αἰγίῃ ἀνεκαλύφθη μωσαϊκὸν Συναγωγῆς ἀναγράφον «εὐλογία πᾶσιν» (C. I. G. N° 9894) ὁμοία ἐπιτύμβια ἀνεγνώσθησαν ἐν Φοινίῃ (*Renan*, «Explor. de Phœnicie» σ. 186.856) καὶ Ρώμῃ (*Garucci*, Diss. arch. di vario argomento» II σ. 185.—*Schürer*, «Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom» ἐπιγρ. 45.

γ) Ἐπὶ τὴν Ἑμμαοὺς ἀνεγνώσθη ἐπὶ τάφου «πάντες εὐλογοῦσι» (*Cl. Gantheau*, Rev. Orient. I 1885 σ. 142.

δ) Ὁ *Letronne* ἀνεγνώσθη δύο ἐπιγραφὰς ἑβραϊκάς τῆς Αἰγύπτου εἰς ἅς ἀπαντᾷ «εὐλόγη Θεόν», «Θεοῦ εὐλογία» (Rev. de Philol. I 1845 σ. 304.—C. I. G. 48380).

ε) Ὁ *Bianchorotti* ἀνεγνώσθη ἐπὶ ὑαλίνου ἑβραϊκοῦ σκεύους: «... ei bibas cum eulogia compar...» (Vetri antichi πίν. II 2.—*Garucci*, «Arte christ.» πίν. V. 3.

ζ) Ἐπὶ παπυροδόχης μεταξὺ δύο ἐπταφώτων λυχνίων ἀναγλύφου εἰς ἑβραϊκὸν τάφον «εὐλογία» (Ἰουδαῖον Νεαπόλεως).



(Εἰκ. 1)



(Εἰκ. 9)



(Εἰκ. 2)



(Εἰκ. 4)



(Εἰκ. 3)





5



5



6



(Εἰκ. 10)



(Εἰκ. 11)



